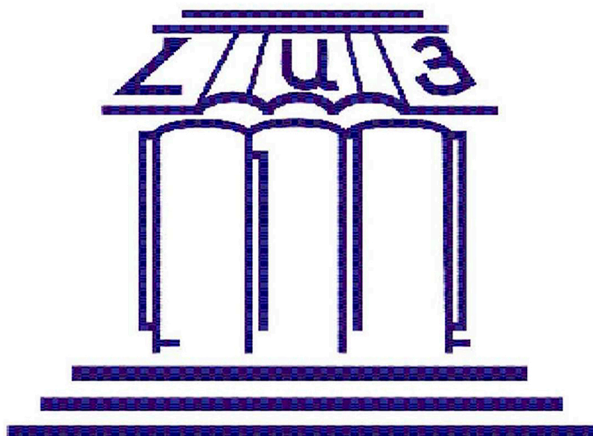

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

554

որ յ եկեղեցի պրովեսարներ, միացե՛ք:

Հ. Ս. Խ. Հ. ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ
ՄԱՐԳՍԻՍՏԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

№ 1

Ֆ. ՄԵՐԻՆԳ ՈՒ Ռ. ԼՅՈՒՔՍԵՄԲՈՒՐԳ

ԿԱՐԼ ՄԱՐԳՍԻ
„Կ Ե Պ Ի Տ Ե Լ Ի“
ՀԱՄԱՌՈՏ ՇԱՐԱԴՐԱՆՔԸ

Թարգմանեց ու հավելածներով լրացրեց
Թ.Ս.Դ. ԱՎԴԱՆԻՔՅԱՆ ✓

3K74

Մ-66

Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն — 1924

SECRET, U. S.—1924

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Առաջարան:
 2. Ֆ. ՄԵՐԻՆԳ. — «Կապիտալի» առաջին հատորը:
 3. Ռ. ԼՅՈՒՔՍԵՄԲՈՒՐԳ. — «Կապիտալի» յերկրորդ ու յերրորդ հատորները:
 4. Ֆ. ԵՆԳԵԼՍ. — Կարլ Մարքսի հիմնական ծառայությունը տնտեսագիտության ասպարեզում:
 5. Ֆ. ԵՆԳԵԼՍ. — Թե ինչպես պետք է կարդալ «Կապիտալի» յերկրորդ ու յերրորդ հատորները:
 6. «Կապիտալի» յերեք հատորների բովանդակությունը բաժինների վերնագրերով:
-

666
38

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Կարլ Մարքսի «Կապիտալը» վաղուց անցել և համաշխարհային գրականության այն յերկերի շարքը, վերոնց ծանոթ լինելը համարյա պարտադիր անհրաժեշտություն և քաղաքակիրթ հասարակության ամեն մի անդամի համար: Իսկ տնտեսագիտությունն ուսումնասիրողը, ինչ հոսանքի ել պատկանելիս լինի, մի քայլ անգամ անել չի կարող ներկայումս, յեթե տարիներ չե տքնել մեծ տնտեսագետի այս գլուխգործոցի վրա: Սակայն «Կապիտալը» ընթերցումին կամ ուսումնասիրությունը կարելի չե անցնել միայն այն ժամանակ, յերբ նախապատրաստական մի կարգ աշխատանքներ կատարված են արդեն: Գործի դյուրություն համար ցանկալի չե մանավանդ, վոր ընթերցողը նախորոք իմանա, թե ինչ խնդիրներ են շոշափվում «Կապիտալի» մեջ և ինչ լուծում ստանում: Մարքսի գլխավոր աշխատության բովանդակության մասին գոնե մի ընդհանուր գաղափար կազմելն անհրաժեշտ և հատկապես հայ ընթերցողի համար, քանի վոր մեր գրականության մեջ, բացի «Վարձու աշխատանք ու կապիտալ»-ից, Մարքսի տնտեսագիտական վոչ մի գրվածքի թարգմանությունը չկա, իսկ «Կապիտալի» հայերեն թարգմանությունն օրակարգի մեջ չե մտել և հայտնի ել չե, թե ղեռ վորքան ժամանակ մեզանում մնալու և տանջող յերազանք:

Չեր կարելի հանդուրժել, վոր հայ ունեւորն զիրն ու ընթերցողն անընդհատ լսեն, կարգան ու հոլովեն «Կապիտալի» անունը, բայց չիմանան, թե ինչ կա այն «ամանումը»: Պետք էր բավարարել նրանց հոգեկան քաղցը: Այստեղ ծագում էր մի դժվարութիւն: Խնդիրն այն է, վոր միջազգային մարքսիստական գրականութեան մեջ տակաւին չկա մի ամփոփ ու հանրամատչելի գլոբալիզմ, վոր պարունակէր «Կապիտալի» բոլոր հատորների թուուցիկ, բայց հմտալից ու հարազատ շարադրանքը: Յերկար վորոնումներէից հետո վերջապես կանգ առանք Քրանց Մերինգի՝ 1918 թվին հրատարակած «Կարլ Մարքս, նրա կյանքի պատմությունը» վերնագրով նշանավոր աշխատութեան XII-րդ գլխի 2-րդ ու 3-րդ գլոբալիզմների վրա, վորոնք տալիս են «Կապիտալի» յերեք հատորի համառոտ բովանդակութիւնը: Սակայն այս յերկու գլոբալիզմն էլ Մերինգի գրչին չեն պատկանում: Յերկրորդ գլոբալիզմը, վոր խոսում է «Կապիտալի» առաջին հատորի մասին, Մերինգն է գրել, իսկ յերրորդ գլոբալիզմը, վորին նյութը կազմում են «Կապիտալի» յերկրորդ ու յերրորդ հատորները, հռչակաւոր մարքսիստ Ռոզա Լյուքսեմբուրգի հեղինակածն է: Վերին աստիճանի խրատական ու յիմարտացուբարեխոսութիւնը բնորոշող են այն սողերը, վորտեղ Մերինգը, «Գերման սոցիալ-դեմոկրատիայի պատմութեան» մեծանուն հեղինակն ու մարքսիզմի միջազգային խոշորագույն թեորետիկներէից մեկը բացատրում է, թե ինչու ինքը չէ գրել «Կապիտալի» յերրորդ ու յերրորդ հատորի մասին, այլ շարադրել է ավել ուրիշին:

«Յես ինչ ուրիշներէից ավելի կոչված չեյի

զգում մտքի հայացքով մինչև վերջին սահմաններն ընդգրկելու այն բոլոր գիտելիքների հրակայածալով ասպարեզը, վոր տիրապետում էր Մարքսը: Նույն իսկ վորպեսզի իմ պատկերացման նեղ շնականների մեջ տամ «Կապիտալի» յերկրորդ ու յերրորդ հատորների լիովին պարզ շարադրանքը, յես ոգնութեան կանչեցի իմ բարեկամ Ռոզա Լյուքսեմբուրգին: Յես յերջանիկ եմ, վոր իմ գիրքը զարգարել էմ նրա գրչի արտագրանքով»^{*)}

Մերինգի ու Լյուքսեմբուրգի գրածներին կցել ենք յերեք հավելված, վորոնք կամ նպատում են «Կապիտալի» մասին վորոշ գաղափար կազմելուն կամ հեշտացնում նրա ընթերցումը: Սրանցից առաջինը թվում է Մարքսի կաւարածները սոցիալիստիկայի ասպարեզում. բայց վոյ բոլոր: Ենդեւան այդ հատվածում ինչ վոր հիշատակում է, վերաբերում է «Կապիտալի» առաջին հատորին միայն: Այս չէ նշանակում անշուշտ, վոր նա անպատճառ վորքը նշանակութիւն է վերադրում մյուս հատորներում արտահայտած մտքերին: Այդ հատվածում Ենդեւան խոսքը վերաբերում է Մարքսի կատարած հիմնական ծառայութեանը տնտեսագիտութեան ասպարեզում, իսկ այս հիմնականն, անկասկած, առաջին հատորումն է ամփոփված:

Յերկրորդ հավելվածը Ենդեւանի մի նամակն է, վորով խորհուրդ յե տալիս, թե ի՞նչպէս պէ՛տ է կարդալ «Կապիտալի» վերջին երկու հատոր:

^{*)} Франц Меринг: «Карл Маркс. История его жизни». Перевод Зин. Венгеровой. Госиздат, Петербург, 1920, յերես VI,

Յերբ: Այս առթիվ յերկու դիտելի կետ կանախ
այն, վոր մենք այս գրքույկի մեջ Մարքսի գը-
լուխ-գործոցի առաջին հատորի ուսումնասիրու-
թյունն հեշտացնելու համար ցույումներ չենք
տալիս: Սրա պատճառն այն է, վոր առաջին հա-
տորն անմիջապես պետք է եջ առ աջ ու մեծ
ուշադրությամբ սերտել, իսկ այս այնպես դժ-
վարածատչելի չէ, ինչպես մյուս յերկու հատոր-
ները: Ինքը Մարքսն առաջին հատորի նախա-
բանում 1867 թվականին գրում էր.

«Բացի արժեքի ձևին վերաբերող բաժնից,
այս գիրքն (I հատորը. թ. Ա.) ըմբռնելու հա-
մար առանձին դժվարություններ չունի: Հաս-
կանալի չէ, վոր յես ի նկատի ունեմ այնպիսի
ընթերցողներին, վորոնք ցանկանում են վորևե
նոր բան սովորել և, հետևաբար, կամենում են
ինքնուրույն մտածել»:

Յերկրորդ հավելվածի մասին մյուս դիտելի
կետն այն է, վոր Ենգելսն հիշյալ նամակում խո-
սում է ինչպես II հատորի, այնպես և III-ի
բոլոր բաժինների մասին, բայց մեզ տնհասկա-
նալի պատճառով, թերեվս մոռացմամբ, լռում է
յերրորդ հատորի վեցերորդ ու մեծ բաժնի մա-
սին, վորի վերնագիրն է «Ավելադիր վաստակի
(добавочная прибыль) հողային ռենտա դառ-
նալը»: Ընթերցողը սակայն պետք է մտահան
չանե, վոր հիշյալ հատորի այս բաժինը նույն-
քան կարևոր է ու մտքի լարում պահանջող, վոր-
քան յերրորդ բաժինը — «Ամբողջ հասարակական
կապիտալի վերարտադրությունն ու շրջանառու-
թյունը» — II հատորում ու առաջին բաժինը —
«Ապրանքն ու փողն» — I հատորում:

Վերջին հավելվածը տալիս է «Կապիտալի»
յերեք հատորի բովանդակությունը բաժինների
վերնագրերով, բովանդակություն, վորն աչքի անց-
կացնելիս միանգամայն հստակ պատկերանում
է ընթերցողի հանդեպ Մարքսի խոշորագույն
կոթողի ամբողջության ու մասերի հարաբերու-
թյունը լրիվ ու ցայտուն:

Անշուշտ, ամենակատարյալ արտացոլումն
անգամ չէ կարող թողնել այն տպավորությունն,
ինչ անում է բուն առարկան: Սակայն հայ ըն-
թերցողն «առ ի չդոյե» պետք է բավականանա
առ այժմ այս փոքրիկ արտացոլումով, մինչև
վոր պայմաններն հնարավորություն տան վորևե
մեկին բախտ ունենալու և հրապարակ հանելու
համաշխարհային տնտեսագիտական գրականու-
թյան հրաշալիքներից մեծագույնը — «Կապիտալն»
հայերեն թարգմանությամբ:

1922 թ., սեպտ. 17-ին,

Յերեվան:

«ԿԱՊԻՏԱԼԻ» ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԸ

Մարքսը յուր աշխատութեան առաջին գլուխում մեկ անգամ ել ամփոփել է այն բոլորն, ինչ վոր հաստատել եր ապրանքի ու փողի մասին գրած գրքում, վորը լույս եր տեսել 1859 թվականին *)։ Այս արեւ է վոչ միայն նյութը լրացնելու նպատակով, այլ և այն պատճառով, վոր նույն իսկ ամենախելոք գլուխները լիովին ճիշտ չեյին հասկացել այս խնդիրը. նշանակում է՝ շարադրանքի մեջ, մանավանդ ապրանքի վերլուծութեան ժամանակ, թերութիւններ կային։

Հիշյալ ամենախելոք գլուխների թմին, ի հարկե, չեյին պատկանում գերմանացի գիտնականները, վորոնք «Կապիտալի» խառն զուգում նշում եյին նրա «միջին միասնական» համար։ «Առաջին հայացքից ապրանքը բոլորին հասկանալի, սովորական, պարզ իր է թվում։ Սրա վերլուծութիւնն ընդհակառակը, ցույց է տալիս, վոր այս մի շատ բարդ իր է, լի բնազանցական իմաստակութիւններով ու աստվածաբանական ծամածռութիւններով։ Իբրեւ սպառողական արժեք նրա մեջ վոչ մի խորհրդավոր բան չկա...

*) Սոսքը վերաբերում է Կ. Մարքսի «Բաղադրատեսութեան քննադատութեան շուրջը» վերնագրով գրքին։

Որինակ, յերբ փայտից սեղան են պատրաստում, նրա ձեւը փոխվում է։ Այնու ամենայնիվ սեղանը մնում է միևնույն փայտը—սովորական, տեսանելի, զգայական իրը։ Բայց հենց վոր այն հանգես է գալիս իբրեւ ապրանք, ապա անմիջապես զգայական—գերզգայական իր է դառնում։ Այն վոչ միայն կանգնում է հատակի վրա յուր փոսերով, այլ և մյուս բոլոր ապրանքների նկատմամբ կանգնում է, այսպես ասած, յուր գլխի վրա և այս փայտյա գլուխն անհամեմատ ավելի ցնորուն զաղափարներ է ծնում, քան այն դեպքում, յեթե նա սկսեր հմայական սեղանաշարժութիւնները։ Այս վիրավորական եր բոլոր փայտյա գլուխների համար, վորոնք մեծ քանակով արտադրում են գերզգայական իմաստակութիւններ ու բնազանցական նրբութիւններ, բայց չեն կարող ստեղծել մի այնպիսի պարզ, զգայական իր, վորպիսին է սովորական, շոշափելի փայտյա սեղանը։

Այս առաջին գլուխն, իսկապես, նույն իսկ զուտ գրական տեսակետից առած, Մարքսի բոլոր գրածների մեջ ամենանշանավորների շարքին է պատկանում։ Այնուհետեւ Մարքսը զիմել է այն խնդիրը հետազոտելուն, թե ինչպես է փողը կապիտալ դառնում։ Յեթե ապրանքների շրջանառութեան ընթացքում նույնահաստատութեան արժեքներ են փոխանակվում իրար հետ, ապա փողատերն ապրանքներն իրանց արժեքով պնելով ու ծախելով հանդերձ, ինչպես կարող է անուամենայնիվ շրջանառութեան ավելի մեծ արժեք կորզել, քան նա դրել է փողի մեջ։ Այս հնարավոր է այն հանգամանքի շնորհիվ, վոր

ներկա հասարակական հարաբերությունները
ժամանակ ապրանքային շուկայում կա մի այն-
պիսի յուրահատուկ ապրանք, վորի գործադրու-
թյունը նոր արժեքի աղբյուր է հանդիսանում:
Այս ապրանքը բանվորական ուժն է:

Բանվորական ուժը գոյություն ունի կենդա-
նի բանվորի կերպարանքով: Սա կենսամիջոցնե-
րի վորոշ քանակի կարիք ունի յուր գոյությունը
պահելու նպատակով, այլ և պահպանելու
համար յուր ընտանիքը, վորն ապահում է նրա
մահից հետո նոր բանվորական ուժերի հոսելը
դեպի գործարան:

Այս կենսամիջոցները ձեռք բերելու համար
անհրաժեշտ բանվորական ժամանակը վորոշում
է բանվորական ուժի արժեքը: Սակայն իբրև
աշխատավարձ վճարվող այս արժեքը շատ
ավելի փոքր արժեք է կազմում, քան այն, վոր
կարող է ստանալ նրանից բանվորական ուժը
գնողը: Հենց բանվորի այս հավելյալ աշխա-
տանքը, աշխատանքի համար գործադրած այն
ժամանակը, վոր բանվորը կորցնում է յուր աշ-
խատավարձի փոխհատուցման համար անհրա-
ժեշտ ժամանակից ավելի, յավելյալ արժեքի ու
կապիտալի անընդհատ աճող կուտակման աղ-
բյուրն է կազմում: Բանվորի անվճար աշխա-
տանքն է պահում հասարակության բոլոր չաշ-
խատող անդամներին. նրա վրա յե հենվում ու
կանգուն մնում այն ամբողջ հասարակարգը,
վորի մեջ ապրում ենք մենք:

Սակայն անվճար աշխատանքն ըստ ինքյան
արդի բուրժուական հասարակության առանձնա-
հատկությունը չէ: Քանի կան ունեվոր ու չու-

նեվոր դասակարգեր, չունեվոր դասակարգերը
միշտ պետք է անվճար աշխատանք մատակարա-
րեն ունեվորներին: Քանի հասարակության մի
մասը մենաշնորհաբար տեր կլինի արտադրու-
թյան միջոցներին, բանվորներն հարկադրված
կլինեն, կամովին կամ իրենց կամքի, հակառակ
անվճար աշխատանք ավելացնելու այն բանվո-
րական ժամանակի վրա, վոր անհրաժեշտ է
իրենց գոյությունը պահպանելու համար, և հենց
սրանով էլ արտադրության միջոցների սեփա-
կանատերերի համար կենսամիջոցներ արտա-
դրելու: Աշխատավարձը միայն պատմական
հատուկ մի ձևն է անվճար աշխատանքի այն
սխտեմի, վոր տիրապետում է այն ժամանա-
կից ի վեր, յերբ հասարակությունը բաժանվել
է դասակարգերի: Այս առանձնահատուկ ձևը,
վորպես այդպիսին, պետք է ուսումնասիրել՝
այն ճիշտ հասկանալու համար:

Փողատերը վողը կապիտալ դարձնելու համար
ապրանքային շուկայում պետք է գտնե ազատ
բանվոր, ազատ՝ կրկնակի իմաստով. պետք է
գտնեն այնպիսուն, վոր մի կողմից՝ իբրև ազատ
անհատ յուր բանվորական ուժի, իբրեւ մի ապ-
րանքի, տերն ու տնորենն է, և մյուս կողմից
ուրիշ ապրանքներ չի ծախում, այլ և յուր բան-
վորական ուժը գործադրելու համար բոլոր ան-
հրաժեշտ իրերից դուրի է: Այս հարաբերու-
թյունը բնական որենքների ներգործությամբ
չէ հաստատվում: Բնությունը չէ ստեղծում մի
կողմից՝ փող ու ապրանքներ ունեցող և մյուս
կողմից՝ միայն սեփական բանվորական ուժ ու-
նեցող մարդիկ: Միևնույն ժամանակ այս այն-

պիսի մի հասարակական յերեւոյթ ել չե, վոր հատուկ յեղած լինի պատմութեան բոլոր դարաշրջաններին, այլ պատմական յերկարատեւ գարգացման արգասիք ե, բազմաթիւ տնտեսական հեղաշրջումների, հասարակական արտադրութեան մի ամբողջ շարք ավելի հին ֆորմացիաների անհետանալու հետեւանք:

Կապիտալի յերակետն ապրանքների արտադրութեանն ե: Ապրանքների արտադրութեանն, ապրանքների ուժգին շրջանառութեանն առեւտուրը կազմում են պատմական այն նախադրյալները, վորոնց ներկայութեան շնորհիւ ծագում ե կապիտալը: Կապիտալի ժամանակակից պատմութեանը յուր սկիզբն առնում ե այն որերից, յերբ ժամանակակից համաշխարհային առեւտուրն ու ժամանակակից համաշխարհային շուկան ծնունդ առան տասնվեցերորդ դարում: Գոհնիկ տնտեսագետների այն ցնորքը, վոր իբրեւ թե մի ժամանակ ապրելիս են յեղել աշխատանքը ընտրյալներ, վորոնք հարստութեան եյին կուտակում ե մյուս կողմից՝ ծուլ դատարկապորտներ, վորոնց վոչինչ չի մնացել վաճառքի հանելու, բացի սեփական կաշուց, խելառ հեքյաթ ե, այնքան անհեթեթ, ինչպես նաեւ այն կիսախաւարը, վորում բուրժուական պատմաբաններն արտադրութեան ֆեոդալական յեղանակի վախճանը պատկերացնում են իբրեւ բանավորի ազատագրութեան, բայց վոչ միեւնոյն ժամանակ նաեւ արտադրութեան ֆեոդալական յեղանակի կապիտալիստականի փոխակերպում: Բանվորները դադարեցին արտադրութեան միջոցների թւին պատկանելուց, վորախիբ եյին

ստուկներն ու ճորտերը: Բայց արտադրութեան միջոցներն ել դադարեցին նրանց, իբրեւ ինքնուրույն տնտեսութեան վարող գյուղացիների ու արհեստավորների, պատկանելուց: Մի շարք բռնի ու դաժան միջոցներով, վոր Մարքսը նկարագրում ե Անգլիայի պատմութեան մեջ կապիտալի սկզբնական կուտակմանը նվիրված գլխում, ժողովրդի լայն մասսաներից խլեցին հողը, կենսամիջոցներն ու աշխատանքի գործիքները: Այս յեղանակով առաջացան ազատ բանվորները, վորոնց կարիքն ե զգում միշտ արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակը: Կապիտալն աշխարհ յեկաւ վոտից մինչեւ գլուխ ծածկված արյունով ու կեղտով, վորոնք ծորում եյին նրա բոլոր ծաղիտիներէց: Յեւ հենց վոր կապիտալն ամբարնդվեց ու վոտքի յելաւ, ապա վոչ միայն անշատեց բանվորներին ու աշխատանքի գործադրութեան համար անհրաժեշտ միջոցների սեփականութեանն իրարուց, այլե վերադարձնում ե այս անշատումը անընդհատ առաջընթաց աստիճանով:

Աշխատավարձի փոխարեն կատարվող աշխատանքն անվճար աշխատանքի նախկին յեղանակներից տարբերվում ե նրանով, վոր կապիտալի շարժումն անսահման ե. նրա՝ հավելյալ աշխատանք ձեռք բերելու ազան ձգտումն անհագ ե, կշտում չունի: Տնտեսական հասարակական այն ֆորմացիաներում, վորտեղ արդյունքի վոչ թե փոխանակային արժեքն ե գերիշխողը, այլ սպառողականը, այս հավելյալ աշխատանքը սահմանափակվում ե կարիքների ավելի կամ պակաս նեղ կամ լայն շրջանակով. սակայն ար-

տաղրութեան յեղանակից դեռ ևս հավելյալ աշխատանքի անսահման պահանջ չի առաջանում: Գործը բոլորովին փոխվում է այնտեղ, վորտեղ փոխանակային արժեքն է գերիշխող դեր կատարում: Կապիտալն հանդես գալով իբրև ուրիշ մարդկանց աշխատանքով արտադրող, հավելյալ աշխատանք կորցող ու բանվորական ույժը շահագործող՝ յուր յեռանդ վ, անսահմանութեամբ ու գործունեութեամբ սաստիկ գերազանցում է արտադրութեան բոլոր նախկին պրոցեսներին, վորոնք հիմնված էին անմիջորեն պարտադիր աշխատանքի վրա: Նրա համար կարևորն աշխատանքի բուն պրոցեսը չէ, սպառողական արժեքներին արտադրութեանը չէ, այլ արժեքի մեծանալու պրոցեսն է, փոխանակային արժեքների արտադրութեանն է, վսրոնցից կարող է ավելի շատ արժեք ստանալ, բան ինքը դրել է գործի մեջ: Հավելյալ արժեքի նկատմամբ ունեցած ազահութեանն անհագ է. փոխանակային արժեքներին արտադրութեանը ծանոթ չեն այն սահմանները, վորպիսիք ունի սպառողական արժեքների արտադրութեանը, վոր կարիքների բավարարումով է սահմանափակվում:

Ինչպես վոր ապրանքն սպառողական ու փոխանակային արժեքների միավորումն է, այնպես էլ ապրանքների արտադրութեան պրոցեսն աշխատանքի պրոցեսն ու արժեք ստեղծելու պրոցեսն միավորումն է: Արժեք ստեղծելու պրոցեսը տևում է մինչև այն բուլեն, քանի դեռ իբրև աշխատավարձ վճարված՝ բանվորական ույժի արժեքի փոխարեն մի ուրիշ նույնահավասար արժեք չէ ստեղծված: Սրանից հետո է,

վոր արժեք ստեղծելու պրոցեսը դառնում է հավելյալ արժեք արտադրելու պրոցես, արժեքի մեծանալու պրոցես: Իբրև աշխատանքի պրոցեսն ու արժեքը մեծացնելու պրոցեսն միավորումն, այն դառնում է արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակ, ապրանքների արտադրութեան կապիտալիստական ձև: Աշխատանքի պրոցեսում միատեղ մասնակցում են բանվորական ույժն ու արտադրութեան միջոցները. արժեքի մեծանալու պրոցեսում կապիտալի հենց նույն այս բաղադրիչ մասերն հանդես են գալիս իբրև մշտական ու փոփոխական կապիտալ: Մշտական կապիտալը վերածվում է արտադրութեան միջոցների, հում նյութի, ոժանդակ նյութերի, աշխատանքի գործիքների և արտադրական պրոցեսում յուր արժեքի քանակը չի փոփոխում: Փոփոխական կապիտալը վեր է ածվում բանվորական ույժի և արտադրութեան պրոցեսում փոխում է յուր արժեքը. այն վերադարձվում է յուր սեփական արժեքն և բացի սրանից նաև մի ավելցուկ, հավելյալ արժեք, վոր կարող է ինքն ել յուր հերթին փոփոխվել, շատանալ կամ քչանալ: Այս յեղանակով Մարքսն հարթում է յուր ճանապարհը հավելյալ արժեքի ուսումնասիրութեան համար: Նա հավելյալ արժեքի յերկու ձև է վորոշում. բացարձակ ու հարաբերական: Սրանցից յուր քանջյունն արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի պատմութեան մեջ տարբեր, բայց վճռական դեր է խաղացել:

Բացարձակ հավելյալ արժեքն արտադրվում է շնորհիվ այն հանգամանի, վոր կապիտալիստը

յերկարացնում ե բանվորական ժամանակի տեւողությունն ավելի, քան այն անհրաժեշտ ե բանվորական ույժի վերարտադրության համար: Յեթե նրա իշխանությունից կախված լինել, նա կերկարացներ բանվորական սրբ՝ հասցնելով քսան և չորս ժամի, վորսվհետեւ ինչքան յերկար ե բանվորական սրբ, այնքան ավելի շատ հավելյալ արժեք ե ստեղծվում: Ընդհանրապէս, բանվորը ճիշտ գիտակցում ե, վոր աշխատանքի յուրաքանչյուր ժամ, վոր ինքն աշխատում ե ավելի, քան այն ժամանակը, վոր անհրաժեշտ ե աշխատավարձի փոխհատուցման համար, անարդարությամբ հափշտակում են նրանից: Նրան վիճակվում ե յուր սեփական կաշու վրա փորձել, թե ինչ ե նշանակում չափազանց յերկար ժամանակ աշխատել: Բանվորական սրվա տեւողության համար մղվող կռիւն սկսվել ե այն ժամանակվանից, յերբ առաջին անգամ պատմության մեջ հանդես են յեկել բանվորներն, և շարունակվում ե մինչեւ մայսորվան սրբ: Կապիտալիստը կռվում ե յուր վաստակի համար, և մրցումը հարկադրում ե նրան — լավ մարդ ե սա անձնապէս, թե վատ, միեւնուշ ե — յերկարացնելու բանվորական սրբ մինչեւ մարդկային աշխատունակության վերջին սահմանները: Իսկ բանվորը կռվում ե յուր առողջության համար, ամենորայ մի քանի ժամ հանգստի համար, վորպէսզի հնարավորություն ունենա բացի աշխատանքից, սւտելուց ու քնելուց, իրենվ մարդ ապրելու: Մարքսը շատ համոզիչ պատկերացնում ե կես դար տեւող քաղաքացիական պատերազմը — Մեզլիայի կապիտալիստ ու բանվոր դասակարգերի միջեւ: Այս պատերազմն

սկսվել ե խոշոր արդյունաբերության ծննդյան որից, վոր դրդում եր կապիտալիստներին պրոլետարիատին շահագործելու նպատակով խորտակելու ընության ու սովորութիւնների, հասակի ու սեռի, ցերեկվա ու գիշերվա բոլոր պատվարները, և վերջացել ե տասժամյա բանվորական որվա որենքի հրատարակումով: Վերջինս պայքարով ձեռք բերեց բանվոր դասակարգը, և այն դարձավ մի անհաղթահարելի հասարակական արգելք, վոր նույնիսկ իրեն — բանվորին անգամ թույլ չե տալիս կապիտալի հետ կնքվող կամովին համաձայնության միջոցով մահվան ու ստրկության մատնվել կապիտալի ձեռքն անձամբ ու սերընդով միասին:

Հարաբերական հավելյալ արժեքն ստեղծվում ե շնորհիւ այն պարագայի, վոր բանվորական ույժի վերարտադրության համար անհրաժեշտ ժամանակի աշխատանքը կրճատվում ե հողուտ հավելյալ աշխատանքի: Բանվորական ույժի արժեքն ընկնում ե այն պատճառով, վոր աշխատանքի արտադրող ույժն ավելացնում են արդյունաբերության այն ճյուղերում, վորոնց արդյունքներով վորոշվում ե բանվորական ույժի արժեքը: Այս բանի համար անհրաժեշտ ե արտադրութան յեղանակներն, այլեւ աշխատանքի պրոցեսսի տեխնիքական ու հասարակական պայմաններն անընդհատ կերպարանափոխել ու զարգացնել: Սրանից հանած տնտեսական, պատմական, տեխնիկական ու սոցիալ-հոգեբանական այն յեղրակացությունները, վոր արել ե Մարքսը կոռպերացիային, աշխատանքի բաժանմանը, մանուֆակտուրային ու խոշոր արդյունաբերու-

թյանը նվիրած մի շարք գլուխներում, նույն իսկ բուրժուական գիտնականներն համարում են հարուստ գանձ, վոր մուծել և նա գիտության շտեմարանը:

Մարքսն ապացուցում է, վոր մեքենաներն ու խոշոր արդյունաբերությունը վոչ միայն առաջ բերին բանվորների մի այնպիսի վոգորմելի գրություն, վոր մինչեւ այն ժամանակ գոյություն չեր ունեցել արտադրության վոչ մի ուրիշ յեղանակի ընթացքում, այլ վոր նրանք կապիտալիստական հասարակությունն անընդհատ հեղափոխելով՝ հասարակարգի մի ավելի բարձր ձեւ են նախապատրաստում: Գործարանային որենադրությունն հասարակության առաջին գիտակից ու ծրագրված ազդեցությունն է արտադրական պրոցեսի հակաբնական կազմակերպության վրա: Գործարանների ու մանուֆակտուրային հիմնարկների միջի աշխատանքը կարգավորելով՝ այս որենադրությունն ամենից առաջ հանդես է գալիս իրելով միջամտություն կապիտալի շահագործած ասպարեզում:

Սակայն իրողությունների ույժն հարկադրում է, վոր որենադրությունը կարգավորե նաեւ տանը կատարվող աշխատանքներն ու նույնիսկ միջամտե ծնողական իշխանության ասպարեզն և հենց սրանով ել խոստովանե, թե խոշոր արդյունաբերությունը հին բնտանեկան կազմի ու համապատասխան ընտանեկան աշխատանքի տրնտեսական հիմքերը խորտակելով՝ խորտակում է նաեւ հին ընտանեկան հարաբերությունները: «Վորքան ել սարսափելի ու գոյգոյլ թվա ընտանեկան հին հարաբերությունների խորտակումը

կապիտալիստական սխառմի ժամանակ, այնուամենայնիվ խոշոր արդյունաբերությունը շնորհիվ այն դրական գերի, վոր ընձեռում է կանանց, անշափահասներին ու յերեխաներին արտադրության հասարակականորեն կազմակերպված պրոցեսներում, տնային շրջանակից դուրս, նոր տնտեսական հիմունք և ստեղծում ընտանիքի ու յերկու սեռերի հարաբերությունների ավելի բարձր ձեւերի համար: Հասկանալի յե, վոր ընտանիքի քրիստոնեադերմանական ձեւը բացարձակ համարելը նույնքան անհեթեթ բան է, վորքան և հին-հռոմեականը, հին-հունականը կամ արեւելյանը, վորոնք, ի դեպ, բոլորը միասին առած զարգացման առաջխաղաց ձեւերի մի շարք են կազմում: Պարզ է նմանապես, վոր յերկու սեռի ու ամենատարբեր հասակի անհատներից կազմված հավաքական բանվորական պրոսոնայի կողմն համապատասխան պայմաններում պետք է մարդկային զարգացման ազդրուր դառնա, թեեւ նրա կապիտալիստական բիրտ ձեւը, վորտեղ բանվորն է ծառայում արտադրության պրոցեսին և վոչ թե արտադրության պրոցեսսը՝ բանվորին, բարեյական ապականության ու ստրկության ազդրուր է: Մեքենան, վոր բանվորին ցած է իջեցնում մինչեւ մեքենայի մի սոսկ մասնիկը, կցորդը լինելու աստիճանը, միյեւնոյն ժամանակ հնարավորություն է ստեղծում հասարակության արտադրող ու յժերը բարձրացնելու ավելի բարձր աստիճան, վոր հասարակության բոլոր անդամներին միակերպ մարդկային զարգացման հնարավորություն կտա, այն ինչ նախկին հասարակական ձեւերն այս անկու համար չափազանց աղքատ էլին:

Բացարձակ ու հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրութիւնը պարզելով Մարքսը շարադրում է աշխատավարձի առաջին բանային (рациональная) թեորիան, վորպիսին հայտնի է քաղաքատնտեսութեան պատմութեան մեջ: Ապրանքի գինը նրա արժեքն է՝ փողով արտահայտած, իսկ աշխատավարձը, բանվորական ուշի գինն է: Ապրանքային շուկայում վոչ թե աշխատանքն է ստպարեզ գալիս, այլ բանվորը վաճառում է յուր բանվորական ուշով: իսկ աշխատանքն առաջանում է բանվորական ուշով կոչվող ապրանքի սպառման միջոցով: Աշխատանքն արժեքի եռութիւնն ու անկապտելի չափն է, բայց ինքն արժեք չունի: Սակայն այն պատճառով է թվում, վոր իբրեւ թե աշխատանքի վճարըն է աշխատավարձը, վորովհետեւ բանվորը յուր վարձն ստանում է կատարած աշխատանքից հետո միայն: Աշխատավարձի ձեւը վոչնչացնում է բանվորական ուրը վճարված ու անվճար աշխատանքի բաժանելու բոլոր հետքերը: Այս հակառակն է այն բանի, վոր տեղի է ունենում ստրկութեան սխտեմի ժամանակ: Ստրկին աշխատում է լոկ յուր տիրոջ համար նայել բանվորական որվա այն մասի ընթացքում, վորի ժամանակ նա լրացնում է յուր կենսական պահանջի արժեքը միայն: Նրա ամբողջ աշխատանքն անվճար աշխատանք է թվում: Իսկ վարձու աշխատանքի ժամանակ, բնդհակառակը, նույնիսկ անվճար աշխատանքը թվում է վճարված: Այնտեղ սեփականութեան հարաբերութիւնները թաղցնում են ստրուկի՝ յուր համար կատարած աշխատանքը, իսկ այստեղ փողային հարաբերութիւնները վարագուրած են

պահում վարձու բանվորի ձրի աշխատանքը: Հետեւաբար, հասկանալի է, — ասում է Մարքսը, — թե ինչու այնքան կարեւոր է բանվորական ուշի արժեքի ձեւի ու գնի՝ աշխատավարձ կամ նույն ինքն աշխատանքի արժեք ու գին դառնալը: Արտահայտելու հենց այս ձեւի վրա, վոր վարագուրում է իրական հարաբերութիւններն ու միանգամայն սրանց հակառակը ցույց տալիս, հիմնվում են ինչպես բանվորի, այնպես և կապիտալիստի բոլոր իրավական պատկերացումները, արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի բոլոր կեղծավորութիւնները, ազատութեան մասին ունեցած կապիտալիստական բոլոր պատրանքները, դոեհիկ քաղաքատնտեսութեան բոլոր արդարացնող խորամանկ փաստաբանութիւնները:

Աշխատավարձի յերկու հիմնական ձեւերն են ժամանակավարձն ու հատավարձը: Ժամանակավարձի որենքները միջոցով Մարքսն ապացուցում է, թե վորքան շահագիտական ու դատարկ են Ֆրագներն այն մասին, վոր իբր թե բանվորական ուրը կարճացնելու հետեւանքը պետք է լինի աշխատավարձի անկումը: Զիշտ ընդհակառակն է ուղիղը: Բանվորական ուրը ժամանակավորապես կարճացնելը ձգում է աշխատավարձը, բայց մշտական կրճատումը բարձրացնում է այն. վորքան յերկարատեւ է բանվորական ուրն, այնքան ցածր է աշխատավարձը:

Հատավարձը վոչ այլ ինչ է, յեթե վոչ ժամանակավարձի փոխակերպված մի ձեւը. այս՝ աշխատավարձի մի ձեւ է, վոր ամենից ավելի է հարմար արտադրութեան կապիտալիստական

յեղանակին: Այս ձեւն ամենալայն չափերով կիրարկվել սկսեց մանուֆակտուրայի բուն ծաղկման ժամանակ, և անգլիական խոշոր արդունաբերության «փոթորկի ու գրոհի» շրջանում ծառայեց իրրեւի լծակ բանվորական ժամանակը յերկարացնելու ու աշխատավարձը կրճատելու համար: Հատավարձը կապիտալիստին ամենից ավելի և ձեռնառու, վորովհետեւ նշանավոր չափով ավելորդ և դարձնում աշխատանքի վրա հսկելը և բացի սրանից բազմաթիւ սովորներ և ստեղծում աշխատավարձից մի բան կտրելու ու ամեն տեսակի խաբերայությունների համար: Բանվորներին, ընդհակառակը, մեծ վնաս և տալիս այն. հատավարձի շնորհիւ խորամանկությամբ նրանցից ծծում են չափազանց շատ աշխատանք, վորը նրանց աշխատավարձը բարձրացնելու փոխարեն ձգտում և փաստորեն այն ցածացնելու, ուժեղանում և մրցումը բանվորների միջեւ և թուլանում և նրանց համերաշխության դատարանը. կապիտալիստների ու բանվորների արանքը սողոսկում են առանձին կատեգորիայի մակարույծներ, միջնորդներ, վորոնք վճարելի աշխատավարձից իրանց համար կորզին կտոր են պոկում հայրն:

Հավելյալ արժեքի ու աշխատավարձի հարաբերությունն այնպես և, վոր արտադրության կապիտալիստական յեղանակը վոչ միայն կապիտալիստի համար նորից վերարտադրում և նրա կապիտալը, այլեւ շարունակ նորից աղբատություն և բերում բանվորներին. մի կողմում կանգնում են կապիտալիստները, վորոնք բոլոր կենսամիջոցների, ամբողջ հում նյութի, աշխատանքի բոլոր գործիքների տերն են, իսկ

մյուս կողմում—հսկայական մասսան բանվորների, վորոնք հարկադրված են իրենց բանվորական ույժը ծախելու այդ կապիտալիստներին կենսամիջոցների այնպիսի քանակով, վորը լավագույն դեպքում բավական կլինի բանվորների աշխատունակությունը պահպանելու և աշխատունակ պրոլետարների նոր սերունդ կրթելու համար: Բայց կապիտալը վոչ միայն սոսկ վերարտադրվում և, այլեւ շարունակ մեծանում ու բազմապատկվում և. «կապիտալ» հենց այս «կուտակման պրոցեսին» և նվիրում Մարքսը առաջին հատորի վերջին գլուխը:

Վոչ միայն հավելյալ արժեքն և ծագում կապիտալից, այլեւ կապիտալն և առաջանում հավելյալ արժեքից: Ունեւոր դասակարգերն ամեն տարի արտադրվող հավելյալ արժեքի մի մասը բաշխում են իրար միջեւ և կլանում են իրեն հասույթ, իսկ մյուս մասը կուտակվում և իրեն կապիտալ: Այն անվճար աշխատանքը, վոր դուրս են քաշում բանվոր դասակարգից, միջոց և ծառայում եւ ավելի շատ անվճար աշխատանք դուրս ծծելու համար: Արտադրության հոսանքի մեջ ընդհանրապես նախնաբար ծախված (զործադրված) յուրաքանչյուր կապիտալ լինում և մի չքացող մեծություն, յերբ այս համեմատում ենք անմիջապես կուտակված կապիտալի հետ, այսինքն նորից կապիտալ դարձող հավելյալ արժեքի կամ հավելյալ արդյունքի հետ, վորոնք ընկնում են արդյոք միևնույն ձեռքը, վոր կապիտալ և կուտակում, թե՛ այլ ձեռք, այս նշանակութուն չունի: Ապրանքների արտադրության ու շրջանառության վրա

հիմնվող մասնավոր սեփականությունը որևէքը յուր ներքին, անխուսափելի դիալեկտիկայի միջոցով յուր լիակատար հակադրությունն է փոխակերպվում: Ապրանքային արտադրությունը որենքներն իբրև թե սեփական աշխատանքի վրա եին հիմնում սեփականության իրավունքը: Միայն իրավահավասար ապրանքատերերն եին հակադրվում իրար, ընդ վորում ուրիշ անհատների ապրանքներին տիրելու միջոց կարող եր լինել միայն ոտարումը (отчуждение) սեփական ապրանքի, իսկ վերջինս կարող եր միայն աշխատանքով արտադրվել: Իսկ այժմ սեփականությունը կապիտալիստի կողմից դառնում է ուրիշի անվճար աշխատանքին կամ սրա արդյունքին տիրելու իրավունք, իսկ բանվորի կողմից՝ յուր սեփական արդյունքին տիրելու անկարելիություն:

Յերբ ժամանակակից պրոլետարիատն սկսեց այս առնչությունն հասկանալ, յերբ քաղաքային պրոլետարյատը լիոնում սկսեց ահազանգն հնչեցնել, իսկ յերկրագործական պրոլետարիատըն ել սկսեց բաց թողնել կարմիր աքաղաղին, այն ժամանակ վուլգար քաղաքատնտեսներն հնարեցին «ժուժկալություն» թեորեան, բստ վորի կապիտալն իբրև թե ծագում է կապիտալիստների կամավոր ժուժկալության շնորհիվ: Մարքսն այս թեորեան այնքան խիստ դատափետեց, վորքան խիստ նրանից առաջ դատափետել եր Լասալը: Սակայն իրապես կապիտալի կուտակմանն ուրիշ բան չի նպաստում, բայց յեթե բանվորների հարկադրված «ժուժկալությունը», աշխատավարձը՝ բռնի կերպով

բանվորական ուժի արժեքից ցած ձգելը, վոր կատարվում է այն նպատակով, վոր բանվորի համար անհրաժեշտ սպառողական ֆոնդը կապիտալի կուտակման ֆոնդ դառնա:

Այս է ահա այն իսկական աղբյուրը, վորից բխում են բանվորների «խառանգ» կյանքի մասի շրջող գանգառները, անվերջ հանդիմանություններն այն մի շիշ շամպայնի մասին, վոր իբրև թե մի անգամ քարտաշ բանվորները խմել են նախաճաշին, այլ և քրիստոնեական սոցիալ—լեֆորմատորների եժանազին խոհանոցային դեղատոմսերն ու մնացած ամեն բան կապիտալիստական կշկշոցի առաջադից:

Կապիտալիստական կուտակման ընդհանուր որենքն այսպես է: Կապիտալի աճումը յուր մեջ ամփոփում է նաեվ նրա փոփոխական մասի կամ բանվորական ուժի փոխակերպվող մասի աճումը: Յեթե կապիտալի կազմն անփոփոխ է մնում, յեթե արտադրության միջոցների մի վորոշ քանակ շարժողություն մեջ գրվելու համար միշտ պահանջելու է բանվորական ուժի միեմլուն քանակը, ապա ակնհայտ է, վոր աշխատանքի պահանջը կշատանա և սրա համապատասխան ել բանվորների ապրուստի ֆոնդը կմեծանա կապիտալի համեմատ, ընդ վորում այս ֆոնդի աճումն այնքան ավելի արագ կըկատարվի, վորքան ավելի արագ կաճե կապիտալը: Խնչպես վոր հասարակ վերարտադրությունը շարունակ վերարտադրում է կապիտալիստական հարաբերությունն, այնպես ել կապիտալի կուտակումը վերարտադրում է կապիտալիստական հարաբերությունն ավելի լայն չափերով: Վորքան շատ են կամ վորքան խոշոր են

կապիտալիստները մի բեվեռում, այնքան շատ են վարձու բանվորները մյուս բեվեռում: Այսպիսով կապիտալի կուտակումը պրոլետարիատի բազմանալ է նշանակում, և տվյալ դեպքում այս կատարվում է բանվորների համար ամենից ավելի բարենպաստ պայմաններում: Մրանց սեփական հավելյալ արժեքից, վոր հետզհետե ավելի ու ավելի է աճում և աճելով դառնում նոր կապիտալ, դեպի բանվորներն հետ հոսելով նրանց կվերադառնա ավելի մեծ մասն իբրեւ վճարման միջոցներ: Այս հանդամանքի շնորհիվ բանվորները կարող են ավելի ընդարձակել իրենց բավականութունների շրջանակն և ավելի լավ կարգի դնել զգեստի, կահավորասիքի և այլ առարկաների սպառողական ֆոնդը: Բայց այս բոլորն ամենեւին չեն փոխում այն կախյալ վիճակը, վորում գտնվում են բանվորները, ճիշտ այնպես, ինչպես լավ հագնված ու լավ սնվող ստրուկն ստրուկ լինելուց չի դադարում: Նրանք այնուամենայնիվ պարտական են վորոշ բանակությամբ անվճար աշխատանք մատակարարելու. այս քանակը կարող է նույնիսկ կրճատվել, բայց աս կրճատումն յերբեք չի հասնիլ այն աստիճանին, վոր արտադրական պրոցեսսի կապիտալիստական բնույթը լուրջ վտանգի չենթարկվի: Յեթե աշխատավարձը սրանից վեր է բարձրանում, այն ժամանակ վաստակ ստանալու դրդապատճառը բխանում է, և կապիտալի կուտակումը թուլանում է մինչեւ այն ժամանակ, յերբ աշխատավարձը նորից ընկնելով կհասնե այն մակարդակին, վոր համապատասխանում է կապիտալի՝ արժեքը մեծացնելու սրահանջին:

Յեւ միայն այն ժամանակ, յերբ կապիտալի կուտակման դեպքում նրա բաղադրիչ փոփոխական ու մշտական մասերի հարաբերությունը չի փոփոխվիլ, միմիայն այն ժամանակ մի քիչ կթուլանա այն վոսկե շղթայի շրջագիծն ու ծանրությունը, վորով վարձու բանվորները կաշկանդում էյին իրանց: Սակայն իրապես կապիտալի կուտակման հետ միաժամանակ խոշոր հեղափոխություն է կատարվում՝ կապիտալի որդանական կազմի մեջ, ինչպես այս կոչում է Մարքսը: Մշտական կապիտալն աճում է ի հաշիվ փոփոխական կապիտալի. աշխատանքի աճող արտադրողականությունն հասցնում է այն բանին, վոր արտադրության միջոցների մասսան ավելի արագ է աճում, քան նրանցում ամփոփված (= նրանց գործադրող. թ. Ա.) բանվորական ույժը: Աշխատանքի պահանջը չի մեծանում կապիտալի կուտակման հավասար չափով, այլ համապատասխան չափով ընկնում է: Ուրիշ ձեւով, սակայն միյնվույն ազդեցությունն է գործում կապիտալի կենտրոնացումը, վորը կապիտալի կուտակումից անկախ՝ առաջանում է նաեւ նրանից, վոր կապիտալիստական մրցության որենքների շնորհիվ փոքր կապիտալը կուլ է գնում մեծերի բերանը: Մինչդեռ զարգացող կուտակման ժամանակ յերեվան յեկող կապիտալի հոսանքն յուր մեծության համեմատ ավելի ու ավելի փոքրաթիվ բանվորներ է քաշում գործի մեջ, նոր կազմով վերարտադրված հին կապիտալն ավելի ու ավելի է պուրս հրում այն բանվորներին, վորոնք աշխատում էյին նրա արտադրության մեջ: Այսպի-

սով կազմվում է հարաբերական, այսինքն կապիտալի արժեքը մեծացնելու տեսակետից ավելորդ բանվոր ազդաբնակութուն, մի տեսակ՝ աշխատանքի արդյունաբերական պահեստազոր։ Արդյունաբերության վատ կամ միջակ վիճակի ժամանակաշրջաններում այս արդյունաբերական պահեստազորը յուր բանվորական ույժի արժեքից ցած աշխատավարձ կստանա և մշտական աշխատանք չի ունենա, կամ թե չէ իրրեւի բեռ կծանրանա հասարակական խնամատարության վզին և բոլոր պարագաներում էլ նա միջոց կծառայե զբաղմունք ունեցող բանվորների զիմադրությունը թուլացնելու կամ նրանց աշխատավարձը ցած մակարդակի վրա պահելու համար։

Յեթե արդյունաբերական պահեստազորն հանդես է գալիս իբրեւի արդյունք հարստության զարգացման ու կուտակման, վոր տեղի է ունենում կապիտալիստական հիմքի վրա, ապա մյուս կողմից այն դառնում է արտադրության կապիտալիստական յեղանակի լծակ։ Կապիտալի կուտակմանն ու սրան ուղեկցող՝ աշխատանքի արտադրողականության զարգացմանը զուգընթաց աճում է նայել կապիտալի՝ հանկարծակի ընդլայնվելու ընդունակությունը։ Սրան այժմ հարկավոր են մարդկային մեծ զանգվածներ այն բանի համար, վոր մի անգամից ու առանց մյուս ասպարեզներում արտադրության ընթացքը դադարեցնելու՝ այն մասսաները շարունակելու նոր շուկաներ ու արտադրության նորանոր ճյուղեր։ Ժամանակակից արդյունաբերության զարգացման բնորոշ ընթացքը, տասնամյա

շրջանները (ցիկլ), վորոնք ընդհատվում են փոքրիկ տատանումներով միայն և վորոնց ժամանակ հերթով իրար են հաջորդում չափազանց լարված արտադրության, միջակ կենսունակության, ճգնաժամերի ու դադարի ժամանակաշրջանները, հիմնվում են այն բանի վրա, վոր արդյունաբերական պահեստազորն անընդհատ կազմվում, շատ կամ քիչ կլանվում ու այնուհետև նորից է կազմվում։ Վորքան մեծ չափերի յե հասնում հասարակական հարստությունը, գործամուխ (ֆյուկսիոնիրующий) կապիտալը, սրա աճման ծավալն ու յեռանդը, հետևաբար նայել բանվոր ազդաբնակության քանակի մեծությունն ու նրա աշխատանքի արտադրիչ ույժն, այնքան ավելի մեծ է լինում հարաբերական գերբնակչությունը կամ արդյունաբերական պահեստազորը։ Սրա համեմատական մեծությունն աճում է հարլստության գործության մեծանալուն զուգընթաց։ Բայց վորքան ավելի յե շատանում արդյունաբերական պահեստազորը բանվորական գործող բանակի համեմատությամբ, այնքան ավելի բազմաթիվ են դառնում այն բանվորական խավերը, վորոնց աղքատությունն հակառակ հարաբերական է նրանց տանջալից աշխատանքի վերաբերությամբ։ Վերջապես վորքան մեծ լինի բանվոր դասակարգի մուրացկի վիճակ ունեցող շերտն ու արդյունաբերական պահեստազորն, այնքան ավելի շատ կլինի պաշտոնական չբավորությունը (պաուպերիզմ)։—Այսպես է կապիտալիստական կուտակման բացարձակ ընդհանուր որենքը։

Այստեղից էլ ծագում է նույնպես նրա պատմական ընթացքը։ Կապիտալի կուտակման

ու կենտրոնացմանը զուգընթաց զարգանում է նաեւ աշխատանքի սրբոցեսսի կոոպերատիւ ձեւը՝ ավելի ու ավելի բարձր աստիճանի հասնելով, ինչպէս և զարգանում է նմանապէս տեխնիկական գիտելիքների գիտակից կիրարկումը, հողի ընդհանուր պլանաչափ մշակումը, աշխատանքի գործիքների փոխակերպումն աշխարհիկների, վորոնք կարող են կիրարկել միայն ընդհանուր ջանքերով և վերջապէս արտադրութեան բոլոր գործիքների տնտեսումը շնորհիւ այն հանգամանքի, վոր նրանք կիրարկւում են իբրեւ միացյալ հասարակական աշխատանքի ընդհանրական գործիքներ։ Կապիտալիզմի վեհապետների թվի կրճատմանը զուգընթաց, վեհապետներ, վորոնք հափշտակում են ու մենաշնորհ են դարձնում արտադրութեան գործիքների ու յեղանակի փոխակերպման այս սրբոցեսսի բոլոր ոգուտները, աճում է կարիքի, ճնշման, ստրկացման, ստորացման ու շահագործման քանակն եւ։ Սակայն սրա հետ միաժամանակ մեծանում է նաեւ վրդովմունքը բանվոր դատակարգի, վոր շարունակ բազմանում է քանակապէս և արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի մեխանիզմի միջոցով մարդվում կարգապահութեան մեջ, միանում ու կազմակերպւում։ Կապիտալի մենաշնորհը դառնում է կապանք արտադրութեան համար, վորը մի ժամանակ փթթում, ծաղկում էր նրա հովանու ներքո։ Արտադրութեան միջոցների կենտրոնացումն ու աշխատանքի հանրայնացումը (обобществление) հասնում են այն կետին, յերբ նրանք այլեւս անհանդուրժելի յեն իրենց կապիտալիստական

պատյանով։ Հնչում է կապիտալիստական մասնավոր սեփականութեան ժամը, և եքսպրոպրիատորներին եքսպրոպրիացիայի յեն յենթարկում։

Այն ժամանակ նորից կվերականգնվի անհատական, սեփականութունը, անձնական աշխատանքի վրա հիմնված սեփականութունը, սակայն կապիտալիստական դարաշրջանի նվաճումների պատվանդանի վրա կանգնելով, այն ե՛հանդես գալով ազատ բանվորների կոոպերացիայի կերպարանքով և հողի ու արտադրութեան միջոցների ընդհանրաբար տիրապետութեան կերպարանքով, միջոցներ, վոր ստեղծել է նույն ինքն աշխատանքը։ Իրապէս արդեն արտադրութեան հասարակական բնույթի վրա հիմնված կապիտալիստական սեփականութեան փոխակերպումը հանրային սեփականութեան, իհարկե, այնքան յերկարատեւ ու դժվար չէ ամենեւին, ինչպէս առանձին անհատների սեփական աշխատանքի վրա հիմնված ու բազմաթիւ մարդկանց միջով բաժանված սեփականութեան փոխակերպումը կապիտալիստական սեփականութեան։ Այնտեղ ազգաբնակչութեան մասսան եքսպրոպրիացիայի եր յենթարկւում հողուտ սակավթիւ բռնակալների, իսկ այստեղ խոսքը վերաբերելու յե մի քանի բռնակալների՝ ժողովրդական մասսայի ձեռքով եքսպրոպրիացիայի յենթարկելուն։

ՌՈԶԱ ԼՅՈՒՔՍԵՄԲՈՒՐԳ

«ԿԱՊԻՏԱԼԻ» ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՈՒ ՅԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐՆԵՐԸ

Մարքսն հույս ուներ, Վոր «Կապիտալի» այս հատորները կարող է հրատարակել առաջինից անմիջապես հետո, բայց յերկար տարիներ անցան, և նրան այլևս արդեն չհաջողվեց ավարտել այն հատորները տպագրության տալու համար:

Լրացուցիչ ու ավելի խոր հետազոտությունները, յերկարատեղ հիմնադրություններն ու վերջապես մահը խանգարեցին Մարքսին յուր աշխատությունը վերջնական կերպարանք տալու, և հետո միայն Ենգելսը կազմեց վերջին յերկու հատորը յուր ընկերոջ թողած անավարտ ձեռագրերից: Այս ձեռագրերը գրի առած բաներ, թուղցիկ ուրվագծեր ու նկատողություններ էյին, մերթ իրար հետ կապակցված մեծ բաժիններ, մերթ համառոտ գծված ու սեփական գործածության համար արված գիտողություններ, մի խոսքով՝ մտավոր վիթխարի աշխատանք, Վոր շատ կամ քիչ աչքի ընկնող ընդհատումներով շարունակվել է մի մեծ ժամանակաշրջան 1861 թվից մինչև 1878 թվը:

Այս հանգամանքները ցույց են տալիս, Վոր «Կապիտալի» վերջին յերկու հատորում չպետք է փնտռել քաղաքատնտեսության բոլոր կարևորագույն առեղծվածների լիավարտ ու պատ-

րաստի վճիռներ. այս հատորներում մասամբ միայն առաջադրված են այս առեղծվածներն, և ցուցումներ կան այն մասին, թե ինչ ուղղությամբ պետք է վորոնել նրանց լուծումները: Ինչպես Մարքսի ամբողջ աշխարհայացքն, այնպես և նրա հիմնական աշխատությունը մի Սուրբ Գիրք չէ, Վոր լի է պատրաստի, մի անգամ ընդ միշտ արտահայտված վերջնական ճշմարտություններով: Սակայն այս յերկը մի անսպառ աղբյուր է ընթերցողներին զրդելու մտավոր նոր աշխատանքի, հետագա հետազոտությունների ու ճշմարտության համար մղվելիք հետագա կուլի:

Միեվնույն հանգամանքները բացատրում են նույնպես, Վոր իրենց արտաքին գրական ձևով ել յերկրորդ ու յերրորդ հատորներն այնպես ավարտված չեն, նրանց մեջ խեղճ այնպես չէ փայլում ու շողշողում, ինչպես առաջին հատորում: Սակայն և այնպես մտքի անմիջական աշխատանքի շնորհիվ, Վոր գերծ է շարադրանքի ձևվի մասին ամեն մի հոգսից, այս հատորները շատ ընթերցողների ել ավելի մեծ հաճույք են պատճառում, քան առաջին հատորը: Բովանդակության կողմից այս յերկու հատորն առաջին հատորի լրացումն ու հետագա զարգացումն են կազմում և անհրաժեշտ են ամբողջ սխտեմն հասկանալու համար: Ափսոս, Վոր այս հատորները մինչև և այժմ ժողովրդականացրած ձևով վերաշարադրված չեն, ուստի և լուսավորված բանվորների լայն մասսաներին անծանոթ են մնում:

Առաջին հատորում Մարքսն զբաղվում է քաղաքատնտեսության հիմնական խնդրով, թե վճիռներ և ծագում հարստությունը, վճիռներ

ե վաստակի աղբյուրը: Մինչեւ Մարքսի հանդես գալն այս հարցումն եւ ի պատասխանը տալիս ելին յերկու ուղղությամբ:

«Ինտական» պաշտպաններն աշխարհներէջ լավագուշն այս աշխարհի, վորում ապրում ենք, մարդիկ, վորոնք մասամբ վայելում եյին բան-վորների հարգանքն ու վստահութիւնը, ինչպես որինակ, Շուլցե - Դելիշը, կապիտալիստական հարստութիւնը բացատրում եյին մի շարք, ա-վելի կամ պակաս չափով թուլատրելի, արդա-րացնող կշռադատութիւններով ու խորամանկ ձեռնածութիւններով և ասելով, թե այս հա-րստութիւնն հետեւանք եւ ապրանքների գները սիստեմատիկ բարձրացնելու, վոր կատարվում ե ձեռնարկողին վարձատրելու նպատակով այն բանի համար, վոր նա ազնվորեն արտադրու-թյան համար տրամադրել ե յուր կապիտալը. թե այս հարստութիւնը մի հատուցումն ե այն «ռիսկի» փոխարեն, վորին յենթակա ե լինում ամեն ձեռնարկող. թե այն մի վարձ ե, վոր տրվում ե ձեռնարկութեան հոգեւոր դեկավա-րութեան համար և այլն: Այս բացատրութիւն-ները վերջիվերջո հանգում եյին մի բանի. արդա-րացելու վրմանց հարստութիւնն ու մյուսների ազդատութիւնն իբրեւ մի «արդար», ուրեմն և անխուսափելի յերեւոյթ:

Սրանց հակառակ, բուրժուական հասարա-կութեան քննադատները, մասնավորապես սո-ցիալիստական այն դպրոցները, վորոնք նախա-տում եյին Մարքսին, կապիտալիստների հարըս-տանալը բացատրում եյին իբրեւ գուտ լաբե-րայութիւն կամ գողութիւն բանվորներից, վոր

հնարավոր ե դառնում փողի գոյութեան շնորհիւ կամ արտադրական պրոցեսի կազմակերպված չլինելու պատճառով: Այստեղից այս սոցիա-լիստներն անցնում եյին շահագործումը չբա-ցնելու դանադան ուտոպիկ ծրագրերի՝ փողը վերացնելու, «աշխատանքը կազմակերպելու» և այլ միջոցներով:

«Կապիտալի» առաջին հատորում Մարքսը ցույց ե տվել կապիտալիստական հարստացման իրական արմատները: Նա վոչ կապիտալիստնե-րի հարստութիւնն արդարացնելու փորձերով ե զբաղվում, վոչ ել անարդարութեան համար նրանց մեղադրելով. առաջին անգամ նա ե ցույց տալիս, թե ինչպես ե ծագում վաստակն և ինչ-պես ե այն ուղղվում դեպի կապիտալիստների գրպանը:

Այս բանը նա բացատրում ե տնտեսական յերկու վճռական իրողութիւններով. առաջին նրանով, վոր բանվոր մասսան կազմված ե պրո-լետարներից, վորոնք հարկադրված են իրենց բանվորական ույժն իբրեւ ապրանք ծախելու և յերկրորդ՝ նրանով, վոր այս ապրանքը, բանվո-րական ույժը ներկայութեան այն աստիճան արտա-դրողականութիւնն ունի, վոր կարող ե վորոշ ժամանակվա մեջ շատ ավելի արդյունք արտա-դրել, քան անհրաժեշտ ե նույն միջոցին նրա սեփական գոյութիւնը պահպանելու համար: Այս յերկու գուտ տնտեսական իրողութիւնների շնորհիւ, վորոնք սակայն որչեղտիւ պատմական զարգացման հետեւանք են, պրոլետարների աշ-խատանքով ստեղծված պտուղներն իրանց իրանց ընկնում են կապիտալիստների ձեռքը և աշխա-

տավարձի սխտեմի շարունակման պատճառով մեքենաբար կուտվում և կազմում են կապիտալի վիթխարի ու հետզհետե ավելի ու ավելի մեծացող պաշարներ:

Այսպիսով Մարքսի բացատրությունը կապիտալիստական հարստացումը վոչ թե մի հատուցում է, վոր տրվում է կապիտալիստներին սրանց յերեվակայական գոհաբերությունների ու բարեբարությունների համար, վոչ ել խաբեբայություն է կամ գողություն բառի սովորական նշանակությամբ, այլ քրեյական իրավունքի տեսակետից միանգամայն իրավացի մի փոխանակային գործարք, վոր տեղի յե ունենում կապիտալիստի ու բանվորի միջեվ և վորը կատարվում է ճիշտ միեվնույն որենքներով, վորով կատարվում է ամեն մի այլ տեսակի առ ու ծախս: Կապիտալիստներին վոսկե պտուղներ բերող այս անբիծ գործարքը լուսաբանելու համար Մարքսը պետք է մինչև վերջը զարգացներ արժեքի որենքը, վոր 18-րդ դարի վերջին ու 19-րդի սկզբին սահմանել եյին Անգլիայի մեծ կլասիկները — Սմիտն ու Ռիկարդոն. ուրիշ խոսքով՝ Մարքսը պետք է բացատրեր ապրանքային փոխանակության ներքին որենքներն ու սրանք կիրարկեր մի այնպիսի առանձնահատուկ ապրանքի վերաբերմամբ, վորպիսին եր բանվորական ուշժր: Որենքն արժեքի, վորից բխում են աշխատավարձն ու հավելյալ արժեքը, ուրիշ խոսքով՝ բացատրությունն այն բանի, թե ինչպե՞ս վարձու աշխատանքի արդյունքն առանց վորեմե բռնության ու խաբեբայության ինքն իրան բաժանվում է բանվորների գոյությունը պահ-

պանող աղքատիկ միջոցների ու կապիտալիստի հարստության, վոր առաջանում է առանց վերջինիս կողմից աշխատանք գործադրելու, — ահա «Կապիտալի» առաջին հատորի գլխավոր բովանդակությունը: Յեվ այս հատորի պատմական մեծ նշանակությունը շարադրանքն է այն բանի մասին, թե շահագործումը կլեբանա այն ժամամանակ միայն, յերբ վոչնչացած կլինի բանվորական ուշժրի վաճառքն, այսինքն վարձու աշխատանքի սխտեմը:

«Կապիտալի» առաջին հատորում մենք միշտ գտնվում ենք բանվորի գործանոցում — գործարանում, հանքահորում կամ ժամանակակից գյուղատնտեսական արտադրության մեջ: Այն յեղրակացությունները, վորոնց հանգում է Մարքսը, իրական են յուրաքանչյուր կապիտալիստական ձեռնարկության համար: Այս հատորում խոսքը միայն մասնավոր կապիտալի մասին է, իբրեմ ամբողջ արտադրական պրոցեսսի տիրի: Այս հատորը կարգալուց հետո պարզվում է վաստակի ամենորյա ծագումն և շահագործման ամբողջ մեխանիզմը մինչև խորքերը լուսաբանվում է: Ամեն տեսակի ապրանքների լեռնանման կույտեր մեր առաջ ընկած են այնպես, ինչպես դուրս են գալիս գործանոցից, դեռ յեվա թրջված՝ բանվորների քրտինքով, և նրանց բոլորի մեջ ել մենք կարող ենք պարզ պանագանել նրանց արժեքի այն մասը, վոր պրոլետարի անվճար աշխատանքից է ծագում և նույնքան որինաչափ կերպով, ինչպես և ամբողջ ապրանքը, անցնում է կապիտալիստին ի սեփականություն: Այստեղ մենք մեր ձեռքերով շոշափում ենք շահագործման արմատը:

Բայց այս բոլորը չե՛. կապիտալիստի հունձը դեռ շտեմարանները չեն տարված: Շահագործման պտուղն հրապարակի վրա ե, բայց դեռելիս այն ձեւով, վոր ձեռնարկողին պիտանի չե: Քանի նա տիրում ե այս պտղին ապրանքների պահեստանոցի կերպարանքով, այնքան ժամանակ կապիտալիստը չի կարող լիասիրտ ուրախանալ յուր շահագործման համար: Նա անտիկ, հուշահուվմանական աշխարհի ստրկատեր չե եվ վոչ ել միջնադարյան ֆեոդալ իշխող, վորոնք իրենց սեփական պերճության կամ իրենց պալատի շքեղության համար քամում եյին բանվոր մարդկանց: Կապիտալիստին հարկավոր ե, վոր նրա հարստությունը կանխիկ դրամ լինի ե նա կարողանա այն ոգտագործել յուր վիճակին վայել կենցաղավարությանը զուգընթաց ու յուր կապիտալի անընդհատ մեծացման համար: Այս բանի համար անհրաժեշտ ե ծախել վարձու բանվորներին արտադրած ապրանքները՝ սրանց մեջ մտցրած հավելյալ արժեքի հետ միասին:

Ապրանքը պետք ե գործարանային պահեստանոցներից ու գյուղատնտեսական շտեմարաններից շուկա դնա: Կապիտալիստն հետեւում ե նրան զրապենյակից բորսա. մենք ել «Կապիտալի» յերկրորդ հատորում նրա հետքը բռնած գնանք այնտեղ:

Ապրանքային փոխանակության ասպարիզում, վորտեղ կապիտալիստի կյանքի յերկրորդ արարն ե խաղացվում, ներկայացվում, նրա առաջ ծագում են շատ դժվարություններ: Յուր գործարանում, յուր բերդում նա տեր ու տնօրեն եր: Այնտեղ թագավորում եր խստագույն

կադմակերպությունը, կարգապահությունն ու պլանաչափությունը: Ապրանքային շուկայում, ընդհանառակը, թագավորում ե լիակատար անխիստանությունը, այսպես կոչված ազատ մրցումը: Այստեղ վոչ վոր բան չունի ուրիշ վոչ վորի հետ ե վոչ վոր ել բան չունի բոլորի հետ ամբողջությամբ առած: Սակայն այնուամենայնիվ կապիտալիստն հենց այս անխիստանության միջոցով ե զգում յուր ըստ ամենայնի կախումն ուրիշներից, հասարակությունից:

Նա պետք ե յուր բոլոր մրցակիցների հետ համաքայլ ընթանա: Յեթե նա յուր ապրանքների վերջնական վաճառքն ավելի կուշացնե, քան բացարձակաբար անհրաժեշտ ե, յեթե բավականաչափ փող հետ չի դնի ե ժամանակին չի գնիլ հում նյութերն ու ամեն անհրաժեշտ բաները, վորպեսզի այդ միջոցին ձեռնարկությունը չտուժե ընդհատումից, յեթե հոգա չի տանիլ այն մասին, վոր ապրանքների վաճառքից հետո նորից յուր ձեռքերում յերեվան յեկած փողերը չմնան առանց գործի, այլ ոգտավետ կերպով տեղավորվեն վորեւե ձեռնարկության մեջ, ապա նա այսպես կամ այնպես հետ կմնա ուրիշներից: Հետ մնացողին չները կծում են, ե այն ձեռնարկողը, վորը չի հոգացել այն մասին, վոր նրա գործը գործանոցի ու շուկայի արանքում նույն չափ հարթ ու սահուն ընթանա, ինչպես գնում ե գործանոցում, սովորական վառտակ չի ստանա, վորքան ել փութաջանությամբ զուրա կորզե յուր բանվորներից սրանց բոլոր ույթերը: Նրա «ագնվորեն աշխատած» վառտակի մի մասը դեմ կառնե, կը

կանգնե վորեւե տեղ և չի ընկնիլ կապիտալիստի գրայանը:

Սակայն այս գեո բոլորը չէ: Վորպեսզի կապիտալիստն հարստություն կուտակի, սրա համար հարկավոր է, վոր նա ապրանքներ, այսինքն սպառման առարկաներ մատակարարե: Սակայն նա պետք է մատակարարե ապրանքների հենց այն տեսակներն ու նմուշները, վորոնց կարիքն ունի հասարակությունը, և պետք է մատակարարե այնպիսի քանակությամբ, վորքանի պետք է գգում նույն հասարակությունը: Այլապես ապրանքները չծախված կմնան և սրա հետ ել կգործըրիանա նրանց մեջ ամփոփած հավելյալ արժեքը: Բայց այս բոլորն ինչպես իմանա առանձին կապիտալիստը:

Վոչ վոր չէ կարող նրան ասել, թե ճիշտ վորքան ու ինչպիսի ապրանքներ են հարկավոր հասարակությանը, վոչ վոր չի կարող ասել նրա համար, վորովհետեւ վոչ վոր այս չգիտե: Չէ վոր մենք ապրում ենք անիշխանական հասարակության մեջ, վորը դուրկ է պլանաչափությունից: Յուրաքանչյուր առանձին ձեռնարկող գտնվում է ճիշտ միեմնույն գրության մեջ: Սակայն այնուամենայնիվ այս քառուից, այս խառնաշփոթությունից պետք է մի ինչ վոր ամբողջություն առաջանա, և այն հնարավոր կդարձնե ինչպես կապիտալիստների առանձին, մասնավոր գործն ու նրանց հարստացումն, այնպես և ամբողջ հասարակության կարիքների բավարարումն ու հետագա գոյությունը:

Ավելի ճիշտ ասած՝ պլանաչափությունից դուրկ շուկայի քառուից պետք ստեղծվի ա-

մենից առաջ առանձին կապիտալի մշտական շրջապտույտը, արտադրելու, ծախելու, գնելու ու նորից արտադրելու հնարավորությունը, վորի ընթացքում կապիտալը շարունակ փողային ձեվից անցնում է ապրանքայինին ու ընդհակառակը: Այս անցումները պետք է իրար համաձայնեցրած լինեն: Հարկավոր է փողի վորոշ պաշար՝ շուկայի ամեն կոնյուկտուրա գնման համար ոգտագործելու և ձեռնարկության ընթացիկ ծախսերը ծածկելու նպատակով: Մյուս կողմից՝ ապրանքների վաճառքի հետ ստեղծանաբար յետ յեկող փողը պետք է ամիշապես նորից մտցվի գործի մեջ: Առանձին կապիտալիստները, վորոնք առաջին հայացքից միանգամայն անկախ են թվում իրարուց, իրապես մեծ յեղբարության դաշինք են կնքում: Նրանք վարկի սխտեմի ու բանկերի միջոցով փոխառաբար միմիանց տալիս են անհրաժեշտ փողը և մյուս կողմից վեր առնում պահեստում ունեցած դրամը և հենց սրանով ել ապահովում անընդհատ արտադրության ու ապրանքների վաճառքի հնարավորությունն ինչպես առանձին անհատների, այնպես ել հասարակության համար: Վարկը, վոր բուրժուական քաղաքականությունը կարող է բացատրել լոկ իրերով ապրանքապտույտը դյուրացնելու համար սահմանած խորամանկ հնար, Մարքսը լուր աշխատության յերկրորդ հատորում հաջող պարզաբանում է, թե այն, այսինքն վարկը, կապիտալի գոյության մի հասարակ ձևվն է, կապիտալի կյանքի յերկու փուլերի միջև յեղած կապն է, վոր գոյում է իրար արտադրությունն ու ապրանքային շուկան, այլեւ առանձին կա-

պիտանքների ինքնամփոփ թվացող շարժումները:

Յերկրորդ՝ առանձին կապիտալների քառսի մեջ հարկավոր ե շարունակ անխախտ պահել հասարակության արտադրությունն ու սպառումն ամբողջությամբ վերցրած, ընդ վորում պահել այնպես, վոր հասարակության համար ապահովված լինեն կապիտալիստական արտադրության պայմանները, այն ե՝ արտադրության միջոցների ստեղծումը, բանվոր դասակարգի սնվելը, կապիտալիստների դասակարգի առաջընթաց հարստացումն, այսինքն՝ կապիտալի մշտապես աճող կուտակումն ու ոգտագործումը: Յուր աշխատության յերկրորդ հատորում Մարքսն առաջին անգամ, Ադամ Սմիտի ժամանակվանից հարյուր տարի հետո, թեյելով լիովին չե լուծել, բայց որինաչափության ամուր հիմքի վրա յե դրել այս ասպարեզին վերաբերող առեղծվածների մի ամբողջ շարք: Նա ցույց ե տվել, թե ինչպես առանձին կապիտալների քառսային անհամար շարժումներից մի ամբողջություն ե կազմվում. թե ինչպես այս ամբողջության շարժումը վորոշ փոխադարձ հարաբերության շրջանակում ե պահպանվում մշտապես. թե ինչպես աճող, բարձրացող կոնյուկտուրայի առատության, անկման ու ճգնաժամերի մշտական տատանումների շնորհիվ նորից վերականգնում ե հավասարակշռությունը, վորպեսզի նորից դուրս գա այս հավասարակշռված վիճակից. թե ինչպես այն բոլորի շնորհիվ, վոր այժմյան հասարակության համար լուի միջոց ե, այն ե սեփական սնման ու տնտեսական առաջադիմության շնորհիվ, այլևս այն բանի մի-

ջոցով, վոր նրա նպատակն ե, այն ե կապիտալի առաջընթաց կուտակումը, կապիտալն ել տվելի վիթխարի չափերի յե հասնում:

Բայց այսքանով դեռ յեվս չեն սպառվում կապիտալիստի փշալից խնդիրները: Յերբ վաստակն աճող չափերով փողի յե վերածվում, սրանից հետո կամ սրան համընթաց ծագում ե այն մեծ հարցը, թե ինչպես պետք ե բաժանել ավարը: Սրա վերաբերմամբ հավակնություն են արտահայտում բազմատեսակ խմբակներ. ձեռնարկողի հետ հայել առեկտրականը, բանկիրն ու հողատերը: Սրանք բոլորը նպաստել են վարձու բանվորի շահագործմանն ու նրա պատրաստած ապրանքների վաճառքին յուրաքանչյուրն յուր ասպարեզում. ուստի ե սրանցից ամեն մեկը պահանջում ե վաստակի յուր բաժինը: Սակայն այս բաշխումը շատ ավելի փափուկ խնդիր ե, քան առաջին հայացքից կարող ե թվալ: Յիվ ձեռնարկողների միջեվ ել, նայած ձեռնարկության տեսակին, ստացած վաստակների նշանավոր տարբերություններ կան, հենց վոր այս վաստակն, այսպես ասած, թարմ կերպարանքով ստացվում ե բանվորական զործանոցից:

Արտադրության մի ճյուղում ապրանքներն ստանալն ու վաճառելը շատ արագ ե կատարվում, այս պատճառով ել կապիտալը վերադառնում ե ոգուտով ամենակարճ ժամանակի ընթացքում ե տալիս ե նոր վաստակ: Արտադրության մի ուրիշ ճյուղում կապիտալն արտադրության մեջ մտնում ե ամբողջ տարիներ ե միայն յերկար ժամանակից հետո ե վորոշ վաստակ բերում: Արտադրության վորոշ ճյուղերում ձեռ-

նարկողը պետք է յուր կապիտալի նշանավոր մասը ծախսե արտադրութեան մեռյալ միջոցներին - շինութիւններին, թանկ մեքենաներին ու այլոց վրա, վորոնք ինքնըստինքյան վոչինչ չեն տալիս, վաստակ չեն բերում, բայց այնուամենայնիւ վաստակ կորցելու, ստանալու համար անհրաժեշտ են: Կան ուրիշ ճշուդեր ել, վորոնց մեջ ձեռնարկողը յուր կապիտալը գործադրում է գլխավորապէս բանվորներին գործի զբաղելու համար, և սրանցից յուրաքանչյուրը նրա համար վոսկե ձուեր ածող հալ է դառնում:

Այսպիսով նույն ինքն վաստակ ստանալու գործում առանձին կապիտալիստների միջեւ նշանավոր տարբերութիւններ են առաջանում, և բուրժուական հասարակութեան աչքում այս տարբերութիւնները շատ ավելի մեծ չափով «աղաղակող անարդարութիւններ» են, քան վաստակի յուրահատուկ «բաժանումը» կապիտալիստի ու բանվորի միջեւ: Հապա ի՞նչ կերպով պետք է վորոշ հավասարութիւն, ավարի «արդար» բաշխում սահմանել այն կերպ, վոր յուրաքանչյուր կապիտալիստ «ստանա յուրը»: Հարկ է լինում այս բոլոր հարցերը լուծելու առանց զիտակցական ու պլանաչափ բաշխման:

Ժամանակակից հասարակութեան մեջ բաշխումը նույնպիսի անիշխանական բնույթ է կրում, վորքան և արտադրութիւնը: Վոչ մի «բաշխում» սահմանած հասարակական մարշալի իմաստով գոյութիւն չունի. կա միայն առ ու ծախս: Սակայն հապա ի՞նչպէս է շահագործողների յուրաքանչյուր կատեգորիա ու սրանց միջից ել յուրաքանչյուր առանձին կապիտալիստ լոկալ-բանքային կույր փոխանակութեան ճանադար-

հալ ստանում հարստութեան իրեն հասանելի «արդար մասը», մի մաս, վոր «արդար» է կապիտալիստական տիրապետութեան տեսակետից և վորն ստեղծել է պրոլետարիատի բանվորական ուժը:

Այս հարցերին Մարքսը պատասխանում է յուր յերկի յերրորդ հատորում: Այն բանից հետո, յերբ նա առաջին հատորում քննել էր կապիտալի արտադրութիւնն ու վաստակի կազմելու գաղտնիքը, իսկ յերկրորդ հատորում՝ շարադրել էր կապիտալի շարժումը գործարանի ու ապրանքային շուկայի միջև, հասարակութեան արտադրութեան ու սպառման միջև, Մարքսը յերրորդ հատորում ուսումնասիրում է վաստակի բաշխումը: Յեւ նա այս անում է միեւնոյն յերեք հիմնական նախադրյալներն անխախտ պահելով, այն է ընդունելով, վոր այն բոլորն, ինչ տեղի է ունենում կապիտալիստական հասարակութեան մեջ, չի կատարվում պատահաբար, այլ վորոշ, պլանաչափորեն ազդող որենքների համաձայն, թեև մասնակցող անձինք չեն զիտակցում այս որենքները. վոր տնտեսական հարաբերութիւնները կողոպուտի ու գողութեան բռնի յեղանակի վրա չեն հիմնվում և վերջապէս, վոր ամբողջութեան վրա պլանաչափորեն ներգործելու վոչ մի հասարակական-բանական միտք յերևան չէ գալիս: Կապիտալիստական տնտեսութեան բոլոր յերևույթներն ու հարաբերութիւնները թափանցիկ հետևողականութեամբ ու պայծառութեամբ Մարքսը դուրս է բերում, բղխեցնում է բացառապէս փոխանակութեան մեխանիզմից, ուրիշ խոսքով՝ արժեքի և սրանից բղխող հալե-լիսլ արժեքի որենքից:

Յեթե մի ընդհանուր հայացք ձգենք Մարբ-
 օի ամբողջ աշխատութեան— «Կապիտալի» վրա՝
 յերեք հատորները միասին վերցրած, ապա կա-
 բելի ե ասել, վոր առաջին հատորն յուր մեջ
 պարունակած արժեքի որենքի, աշխատավար-
 ձի ու հալելյալ արժեքի ուսմունքով մերկաց-
 նում, յերեկան ե հանում ժամանակակից հա-
 սարակութեան շենքի հիմքը, իսկ յերկրորդ ու յեր-
 րորդ հատորները ցույց են տալիս վերին հարկերը
 շինութեան, վոր հաստատուած ե այս հիմքի վրա:
 Կամ ուրիշ տեսակ համեմատութեան գործածե-
 լով կարելի ե ասել, վոր առաջին հատորը մեզ
 ցույց ե տալիս հասարակական որդանիգմի սիր-
 տը, վորտեղ պատրաստուած ե կենսատու նյութն,
 իսկ յերկրորդ ու յերրորդ հատորները պարզա-
 բանում են ամբողջ որդանիգմի արշան շրջա-
 նառութեանն ու սնվելը:

Բովանդակութեանը համապատասխան՝ մենք
 վերջին հատորներում մեզ գտնում ենք բոլո-
 րովին այլ մակարդակի վրա, քան առաջնում:
 Առաջին հատորում մենք կապիտալիստական
 հարստացման աղբյուրը շոշափում ենք գործա-
 նոցում, հասարակական բանվորական խորը
 հանքասրահում: Յերկրորդ ու յերրորդ հատոր-
 ներում մենք շարժվում ենք մակերեւութի
 վրա, հասարակութեան պաշտոնական բեմում:
 Այստեղ արդեն առաջին շարքում գտնվում են
 ապրանքների պահեստանոցները, բանկերը, բոր-
 սաները, փողային գործերը, «կարիքավոր հողա-
 տերերն» ու սրանց հոգսերը: Բանվորն այլ եվս
 չի մասնակցում այս բոլորին: Իսկապես նա
 գլուխ չունի հետաքրքրվելու այն բոլորով, ինչ
 վոր կատարվում ե նրա թիկունքում այն բա-

նից հետո, յերբ արդեն մաշկել են նրա կաշին,
 կյանքում ել, գործադբաղ ամբոխի աղմկալի
 իրարանցման միջոցին ել, մենք բանվորներին
 հանդիպում ենք միայն արշալույսի փայլի տակ,
 յերբ նրանք խումբ խումբ ուղղվում են գոր-
 ծանոցներն ե մեկ ել վերահաս յերեկոյան մթ-
 նաշաղին, յերբ գործանոցներն իրենց խորքերից
 դուրս են ժայթքում նրանց՝ յերկար շարքերով:

Այսպիսով մութն ե մնում այն խնդիրը, թե
 ինչ շահ կարող ե ունենալ բանվորն այն գանա-
 դան մասնավոր հոգսերից, վոր ցուցահանում են
 կապիտալիստները վաստակ ստանալու ժամա-
 նակ, եվ նրանց փութադարձ գժտութեաններից,
 վորոնք առաջանում են ավարը բաժանելու մի-
 ջոցին: Սակայն իրոք «Կապիտալի» յերկրորդ
 ու յերրորդ հատորները նույնքան հարկավոր են
 ժամանակակից տնտեսական մեխանիզմի ըսպա-
 ուիչ ըմբռնման համար, վորքան եվ առաջին
 հատորը: Ի հարկ ե, սրանք ժամանակակից
 բանվորական շարժման համար շունեն այն վրձ-
 ոսկան ու հիմնական պատմական նշանակու-
 թեանն, ինչպես առաջին հատորը: Բայց սրանք
 պարունակում են բազմաթիվ ուղիղ հայացքներ
 ու կանխատեսութեաններ, վորոնք պրոլետարի-
 տաի գործնական կովի մեջ նրա հոգեվոր ըս-
 պառադիման համար անգնահատելի յեն: Իե-
 րենք յերկու սրինակ միայն:

Յերկրորդ հատորում բնեկով այն խնդիրը,
 թե ինչպես առանձին կապիտալների քառասյին
 շարժումներից կարող ե առաջանալ հասարակու-
 թեան կանոնավոր մատակարարումն ու սնումը,
 Մարքսը բնականաբար շոշափում ե ճգնաժամերի
 հարցը: Հարկ չկա այն եջերում ճգնաժամերի

մասին սխտեմատիկ ու գիտական հետազոտութ-
յուն վորոնելու, այլ այնտեղ կան միայն մի
քանի թուղթիկ նկատողություններ: Բայց այս
դիտողություններին ծանոթանալը մեծ ոգուտ
կրեքեր լուսավորված ու մտածող բանվորներին:
Սոցիալ-դեմոկրատական ու մանավանդ արհես-
տակցական քարոզչության մշտական, այսպես
ասած, յերկաթե թեզիսներից մեկն այն պնդումն
է, թե ճգնաժամերն առաջանում են ամենից
առաջ հենց կապիտալիստների կարճատեսության
հետեւանքով: Նրանք, կապիտալիստները չեն ու-
զում հասկանալ, վոր հենց իրենց զործա-
տերերի բանվոր մասսաները նրանց ամենալավ
սպառողները, գնորդներն են և վոր բանվորների
աշխատավարձը բարձրացնելը բավական է վճա-
րունակ սպառողներ ձեռք բերելու և ճգնաժա-
մերի վտանգը վերացնելու համար:

Վորքան ել տարածված, ժողովրդական լի-
նի այս հայացքն, այնուամենայնիվ սխալ է, և
Մարքսն այն հերքում է հետեւյալ խոսքերով.
«Լիակատար նույնաբանություն է պնդելը, թե
ճգնաժամերն առաջանում են վճարունակ սպառ-
ման կամ վճարունակ սպառողների պակասու-
թյան շնորհիվ. կապիտալիստական սխտեմն
ընդհանրապես, բացի վճարունակ սպառողներից
ուրիշ սպառող չի ճանաչում, չհաշված հասարա-
կության հաշվին պահվող աղքատների ու «արի-
կաներին»: Յերբ ապրանքները չեն ծախվում,
այս հենց այն է նշանակում, վոր նրանց համար
վճարունակ գնորդներ, ուրեմն և սպառողներ
չեն ձգարվում: Այս նույնաբանությանն ավելի
թոր հիմնավորում տալու համար ասում են, վոր

բանվոր դասակարգը յուր սեփակ արդյունքի
շափագանց չնչին մասն է ստանում և վոր այս
կարիքը վերացնելու համար պետք է բանվոր-
ների ստացած մասը շտապեն, վորի հետե-
ւանքով բնականաբար կաճե նրանց աշխատա-
վարձը: Սրան պետք է առարկել, վոր սո-
վորաբար ճգնաժամերին նախորդում է մի ժա-
մանակաշրջան, յերբ աշխատավարձն ընդհան-
րապես բարձրանում է և բանվոր դասակարգը
համեմատաբար մեծ բաժին է ստանում տա-
րեկան արդյունքի այն մասից, վոր նշանակ-
ված է սպառման համար: Մարդկային առողջ
ու «հասարակ» մտածողության ասպետների տե-
սակետով այսպիսի շրջանները պետք է, ընդհա-
կառակն, հեռացնելն ճգնաժամերը: Այս պատ-
ճառով պարզ է, վոր կապիտալիստական արտա-
դրությունը պարունակում է մի քանի պայման-
ներ, վորոնք մարդկանց բարի ու չար կամքից
անկախ են, վոր այս պայմանները բանվոր դա-
սակարգի կարճատեւ հարաբերական բարո-
ւություն են միայն թույլատրում, և այս բա-
րութությունը մի մրդկահավ է միշտ, վոր վերա-
հաս ճգնաժամ է գուշակում»:

Յեւ իրոք, յերկրորդ ու յերրորդ հատոր-
ները մեզ հնարավորություն են տալիս շատ
խորը նայելու ճգնաժամերի ետեւանը: Բանից
դուրս է դալիս, վոր այս ճգնաժամերը կապի-
տալի շարժման պարզապես անխուսափելի հե-
տեւանքներն են, մի շարժում, վոր կատաղորեն
ու անհաղությամբ կատակման ու ամման ձրգ-
տելով՝ շուտով դուրս է դալիս սպառման սահ-
մաններից, թեկուզ վորքան ել այս սպառումը

ընդլայնվի հասարակական առանձին դասակարգի գնորդային միջոցների շատանալու հետեւանքով կամ վաճառքի լիովին նոր շուկաներ նվաճելու հետեւանքով անգամ: Այս պատճառով հարկ ե լինում հրաժարվել արհեստակցական ժողովրդականացրած քարոզչության հետեւում թաղանված այն մտքից, թե կապիտալի ու աշխատանքի միջեւ շահերի ներդաշնակութուն կա, վոր միայն կարճատես ձեռնարկողները չեն նկատում այն: Սրա հետ միասին չքանում ե նաեւ կապիտալիզմի անտեսական անիրշխանության մեջ վորեւի տեսակի մեղմացնող ուղղումներ մտցնելու ամեն մի հույս: Պրոլետարիատի նյութական բարձրացման համար միզուկ կոխվը բավականաչափ ընտիր գեներեր ունի յուր հոգեվոր զինարանում ե տեսականորեն անհիմն ու գործնականորեն յերկիմաստ պատճառաբանության կարիք չի գգում:

Ուրիշ որինալ: Յերբորդ հատորում Մարքսն առաջին անգամ տալիս ե գիտական բացատրություն մի յերեւութի, վորի առաջ քաղաքատնտեսությունը յուր ծագման ժամանակիսից կանգ եր առնում անդոր ապշությամբ: Այս այն ե, վոր արտադրության բոլոր ճյուղերում, վորքան ել չափազանց տարբեր պայմաններում մուծված լինի նրանց մեջ կապիտալը, վերջինս միշտ բերում ե այսպես կոչված «սովորական» վաստակ: Առաջին հայացքից այս յերեւութն իրենւ թե հակասում ե այն բացատրությանը, վոր սովել ե Մարքսն ինքը, այն ե՝ թե կապիտալիստական հարստությունը ծագում ե վարձու պրոլետարիատի անվճար աշխատանքից: Յեւ իրոր, ինչպես պետք ե այն կապիտալիստը, վոր

յուր կապիտալի մեծ մասն ե զրել արտադրության մեռյալ մասի մեջ, ստանա նույնպիսի վաստակ, վորքան ե նրա այն ընկերակիցը, վոր նույն բանի վրա ծախսել ե չնչին միջոցներ, վորի հետեւանքով վերջինս կարող ե աշխատանքի լծել կենդանի ույժի ավելի մեծ քանակություն:

Յեւ ահա Մարքսը զարմանալի պարզ կերպով վճռում ե այս հանկուղը՝ ցույց տալով, թե ինչպես վաստակի տարբերություններն իրար են հավասարվում շնորհիւ այն հանգամանքի, վոր ապրանքների մի քանի տեսակներ ծախվում են նրանց արժեքից բարձր գնով, իսկ մյուսները՝ արժեքից ցածր գնով, ե թե ինչպես արտադրության բոլոր ճյուղերի համար կազմվում ե «վաստակի միջին նորմա»: Առանց այս մասին զաղափար ունենալու, առանց վորեւի գիտակից փոխադարձ համաձայնության, կապիտալիստներն ապրանքների փոխանակության ժամանակ կարծես հավաքում, մի կույտ են անում իրենց բանվորներից խլած սոբոջ հավելյալ արժեքն ե այնուհետեւ շահագործման ընդհանուր հունձը յեղբայրարար բաշխում են իրար միջեւ՝ տալով յաւրաքանչյուրին մի մաս, վոր համապատասխան ե նրա կապիտալի մեծությանը: Այսպիսով առանձին կապիտալիստն ստանում ե վոյ թե անհատարար ձեռք բերած վաստակն, այլ յուր բոլոր ընկերակիցների ձեռք բերած վաստակի՝ իրեն իրենւ բաժին հասանելի մասը: «Չանազան կապիտալիստները, վորչափով վաստակն ե ի նկատի առնվում, հանդես են գալիս իրենւ միակցիոններական ընկերության բաժնետերեր, ընդ վորում վաստակի մասը հաշվում են տոկոսներով, այս պատճառով ել գանազան կապիտա-

լիստների համար վաստակը տարբերվում է ընդհանուր ձեռնարկության մեջ նրանց դրած կապիտալի մեծութեան համեմատ, ընդհանուր ձեռնարկության մեջ նրանց ունեցած համեմատական մասնակցութեան չափով»:

«Վաստակի միջին նորմայի» այս ըստ յերեւելութիւն լիովին չոր ու ցածաք որեւեքի մեջ ինչպիսի խոր ըմբռնումն է պարունակվում: Ինչպես պայծառ է այն լուսաբանում կապիտալիստների դասակարգային համերաշխութեան նյութական ամուր պատմանդանը: Ամենորոյս պայքարի մեջ նրանք հանդես են գալիս իբրեւ միայնաց դեմ կռվող յեղբայրներ, սակայն բանվոր դասակարգի նկատմամբ նրանք կազմում են Ֆրանկմասոնական յեղբայրութեան նման մի բան, վոր ամենասերտ ու ամենից յեսասեր կերպով շահագրգռված է բանվորների ընդհանուր շահահագործումով: Իհարկէ առանց տնտեսական որեւեքների ներգործութեանները մազաչափ անգամ գիտակցելու՝ կապիտալիստներն յերեւան են հանում խոր ըմբռնում այն մասին, վոր իրանց սեփական դասակարգային շահերն ընդհանուր են ու պրոլետարիատի շահերին հակադիր: Պատմութեան բոլոր փոթորիկների միջոցին նրանց այս ըմբռնումը, դժբաղդաբար, ավելի ամուր ու հուսալի յէ յեղել, քան բանվորների դասակարգային ինքնագիտակցութեանը, վոր առաջին անգամ մեկնաբանվել ու հիմնավորվել է Մարքսի ու Ենգելսի յերկերում:

Այս յերկու համառոտ ու պատահաբար քաղած որինակները ցույց են առլիս, թէ բանվորներին լուսավորուող համար հոգեւոր ներգործութեան ու խորացման ինչպիսի կուսական

դասներ են պարունակում «Կապիտալի» վերջին յերկու հատորները, զանձեր, վորոնք դեռ ես ժողովրդականացման են սպասում: Չնայած իրանց անկառար, չվերջացրած լինելուն՝ այս յերկու հատորը տալիս են ավելի, քան կարող է տալ վորեւ պատրաստի ճշմարտութեան: Նրանք առաջ են բերում մաքի գործունեութեան, դրդում են քննադատութեան ու ինքնաքննադատութեան, վոր ամենահիմնական տարրն է այն ուսմունքի, վոր ժողովրդութեան է թողել Մարքսը:

ՖՐ. ԵՆԴԵԼՍ

Կ. ՄԱՐԲՍԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍԴԱՐԵԶՈՒՄ

(Մի հատված «Կապիտալի» II հատորի առաջաբանից, վերադրված ենդելսի ցույց տալով, Վոր հավելյալ արժեքի գոյություն ու ծագման մասին Մարքսից առաջ գրել են Ադամ Սմիթը, Ռիկարդոն, Եդմոնդը, Տոմպսոնը, Հոյսկինսն ու այլք, շարունակում ե.)

Սակայն այս դեպքում հապա ինչ նոր բան ե ասել Մարքսը հավելյալ արժեքի մասին: Հապա ինչպես յեղավ, Վոր Մարքսի՝ հավելյալ արժեքի թեորիան այնպիսի տպավորություն թողեց, ինչպիսին գործում ե պարզ յերկնակամարից պայթիոդ վորոտը, և այն ել բոլոր քաղաքակիրթ յերկիրներում, մինչդեռ նրա բոլոր նախորդների թեորիաներն, ի թիվս վորոց նաև Ռոսերերգուսինը, վոչ մի ազդեցություն չաբին:

Քիմիայի պատմությունը մի որինակով կարող ե պարզաբանել այս:

Ինչպես հայտնի ե, դեռ XVIII դարի վերջերում ել իշխում եր ֆլոգիստոնյան թեորիան, ըստ վորի յուրաքանչյուր այրման գործողության եռությունն այն եր, վոր այրվող մարմնից բաժանվում եր մի ուրիշ, յենթադրական մարմին, բացարձակ հրավառ նյութ, վորին ֆլոգիստոն անունն եյին տվել: Այս թեորիան այն ժամանակ հայտնի քիմիական յերևույթներին

մեծ մասը բացատրելու համար բավարար եր, թեև մի բանի դեպքերում այս թեորիան առանց քաշքշումների չեր կարողանում մեկնել յերկվույթները: Բայց ահա 1774 թվին Պրիստլյը հայտնագործեց մի տեսակ ոդ, «վորը նա գտավ այնքան մաքուր, զուտ ու այնքան ազատ ֆլոգիստոնից, վոր նրա հետ համեմատած՝ մաքուր ոդն արդեն ասպականված եր թվում»: Պրիստլյն «ապաֆլոգիստոնացած ոդ» անվանեց այն: Շուտով այնուհետև նույն տեսակ ոդ հայտնագործեց Շելեն Շվեդիայում և ապացուցեց, վոր այն գոյություն ունի միջնորրաում: Շելեն գտավ նայե, վոր այս ոդը չքանում ե, յեթե նրա մեջ կամ սովորական ոդի մեջ նա վառում եր վորեվ ե մարմին, ուստի և հրային ոդ անվանեց այն: «Այս տվյալներից նա այն յեզրակացություն հանեց, թե ֆլոգիստոնի ու ոդի բաղադրիչ մասերից մեկն ու մեկի խառնումից առաջացած միացումը վոչ այլ ինչ ե, յեթե վոչ կրակը կամ ջերմությունը, վոր անցնում ե ապակու միջից»: *)

Պրիստլյն, ինչպես և Շելեն, թթվածինն եին գտել, բայց չգիտեյին, թե իրանց ձեռքում յեղածն ինչ բան ե: Նրանք «գուրս չեկան» ֆլոգիստոնյան «կատեգորիաների շրջագծի միջից», վորոնց հանդիպել եին իրենց նախորդների մոտ: Այն տարրը, վորին վիճակված եր բոլոր ֆլոգիստոնյան հայացքները խորտակել ու քիմիսն հեղտիտիել, նրանց ձեռքին զորչում եր առանց վորեև պտուղ տալու: Բայց Պրիստ-

*) Roscoe-Schorlemmer, «Ausführliches Lehrbuch der Chemie». Braunschweig, 1877, I, p. 13, 18.

լեյն այնուհետև անմիջապես հաղորդեց յուր գյուտի մասին Փարիզ, Լաուազեյին, իսկ Լաուազեն այս նորագյուտ իրողությամբ ղեկավարվելով՝ վերաբնեց ամբողջ ֆլոգիստոնյան քիմիան և առաջին անգամ նա հայտնագործեց, թե նոր տեսակի ոգը քիմիական մի տարր էր, թե այլման միջոցին այրվող մարմնից վոչ թե խորհրդավոր ֆլոգիստոնն է բաժանվում, այլ այս նոր տարրն է միանում մարմնին, և այսպիսով առաջին անգամ նա վոտքի կանգնեցրեց ամբողջ քիմիան, վորը յուր ֆլոգիստոնյան ձևով կանգնած էր գլխավոր: Յեվ յեթե նույն իսկ Լաուազեն չէր գտել թթվածինը մյուսների հետ միաժամանակ ու նրանցից անկախ, ինչպես պնդում էր հետադաշում, ապա այնուամենայնիվ իսկապես նա էր, վոր հայտնագործեց թթվածինը և վոչ թե այն յերկուսը, վորոնք լոկ նկարագրել են այն՝ առանց նույն իսկ գլխի ընկնելու, թե ինչ էին նկարագրում:

Հավելյալ արժեքի թեորիայում Մարքսը նույնն է յուր նախորդների նկատմամբ, ինչ վոր է Լաուազեն Պրիստլեյի ու Շելլեյի նկատմամբ: Գոյությունն արդյունքի արժեքի այն մասի, վոր մենք այժմ հավելյալ արժեք ենք անվանում, Մարքսից շատ առաջ էր հաստատված: Ծիշտ նմանապես շատ կամ քիչ պարզությամբ ասված է յեղել, թե ինչից է կազմվում այն հավելյալ արժեքը. ասված է յեղել, թե այն կազմվում է այն աշխատանքի արդյունքից, վորը յուրացնողը վոչ մի համարժեք չէ վճարել: Սակայն սրանից այն կողմ չեին անցնում: Վոմանք—բուրժուական կլասսիկ տնտեսագետները—շատ շատ՝ ուսումնասիրում էին այն քանակային հարա-

բերությունը, վորով աշխատանքի արդյունքը բաշխվում էր մի կողմից՝ բանվորի ու մյուս կողմից՝ արտադրության միջոցների տիրոջ միջև: Մյուսները—սոցիալիստներն—այս բաշխումն անարդար էին համարում և ուսույրական միջոցներ էին վորոնում անարդարությունը վերացնելու համար: Թե նրանք ու թե սրանք ի վիճակի չեին դուրս գալու այն տնտեսական կատեգորիաների շրջագծից, վոր գտել էին իրենց նախորդների մոտ:

Բայց ահա հանգես յեկավ Մարքսը: Յեվ այն ել ուղղակի հակասելով յուր բոլոր նախորդներին: Այնտեղ, վորտեղ նախորդները լուծումն էին տեսնում, նա միայն առեղծված էր նկատում: Նա տեսնում էր, թե այստեղ յուր առջև վոչ ապաֆլոգիստոնացած ոգ է և վոչ ել հրային ոգ, այլ թթվածին: Նա տեսնում էր, թե այստեղ բանն այն չէ, վոր պարզ մատնանշվի մի տնտեսական իրողություն կամ ցույց տրվի, վոր այս իրողությունն հակասում է հավիտենական արդարությանն ու ճշմարիտ բարոյականությանը, այլ խոսքը վերաբերում է մի այնպիսի իրողության, վորին վիճակված է հեղաշրջում առաջ բերել ամբողջ տնտեսագիտության մեջ և վորն ամբողջ կապիտալիստական արտադրությունն հասկանալու բանայի էր ընձեռում այն մարդին, ով կկարողանար գործածել այս բանային: Դեկավարվելով այս իրողությամբ՝ նա հետադուրս բոլոր նախկին կատեգորիաներն, ինչպես Լաուազեն ղեկավարվելով թթվածնով՝ հետադուրս էր ֆլոգիստոնյան քիմիայի նախկին կատեգորիաները:

Վորպեսդի Մարքսը իմանալով, թե ինչ բան է հավելյալ արժեքը, պետք է գիտենալ, թե ինչ է արժեքը: Նա պետք է ամենից առաջ քննադատութեան յենթարկեր Ռիկարդոյի բուն իսկ արժեքի թեորիան: *)

(1). Յեւ պայտէս, Մարքսն հետազոտեց աշխատանքը սրա աշն հատկութեան կողմից, վոր արժեք է ստեղծում և առաջին անգամ հաստատեց, թե ի՞նչպիսի աշխատանքն, ինչո՞ւ և ինչպէս է արժեք առաջ բերում, *) հաստատեց, վոր արժեքն ընդհանրապես վոչ ալ ինչ է, յետեւ վոչ այս տեսակի մարմնացած, բայտ բեղացած աշխատանք, մի կետ, վոր Ռիկարդոսը մինչեւ յուր կյանքի վախճանը չէր ըմբռնում:

(2). Այնուհետեւ Մարքսն հետազոտեց ապրանքի ու փողի հարաբերութեանը և ցույց տվեց, թե ինչպէս ու ինչո՞ւ — շնորհիւ արժեքի վորպիսութեան, վոր հատուկ է նրան — ապրանքն ու ապրանքային փոխանակութեանը պետք է ծնունդ տան ապրանքի ու փողի հակադրութեան: Նրա՝ փողի թեորիան, վոր հիմնվում է վերոհիշյալի վրա, զբաղի առաջին սպառիչ թեորիան է, վորն այժմ լուրջամբ ընդունում են բոլորը:

*) Հետեւյալ հատվածում, նոր տողերն ու փակագծերի մեջ առած թվանշանները բնագրինը չեն, այլ հայերեն թարգմանութեանը:

Ծ. Թ.

*) Ենդելսի խոսքը վերաբերում է հանրորեն-անհրաժեշտ ու վերացական մարդկային աշխատանքին, վոր տարբերվում է սպառողական արժեք ստեղծող, հատուկ բնույթ ունեցող, պրոֆեսիոնալ աշխատանքից:

Ծ. Թ.

(3). Նա հետազոտեց փողի կապիտալ դառնալը և ապացուցեց, վոր այս յերեվույթը հիմնվում է բանվորական ուժի առ ու ծախսի վրա: Աշխատանքի փոխարեն բանվորական ուժ — արժեք ստեղծող ունակութեանը — զննելով՝ նա մեկ անգամից վճռեց այն զժվարութեաններին մեկը, վորոնց ընդհարվելով խորտակվել ևր Ռիկարդոյի գաղափարը: Այս զժվարութեանն այն էր, վոր հիշյալ գաղափարը չէր կարողանում հաշտեցնել կապիտալի ու աշխատանքի իրար հետ փոխանակվելն աշխատանքի արժեքը վորոշելու այն որոնքի հետ, վոր սահմանել ևր Ռիկարդոն:

(4). Սահմանելով կապիտալի բաժանումը մշտականի ու փոփոխականի՝ նա առաջինն հասավ այն բանին, վոր մինչեւ մանրամասնութեանները պատկերացրեց հավելյալ աշխատանքի կազմվելու պրոցեսի իրական ընթացքն և այսպիսով պարզաբանեց այն բանը, վոր նրա նախորդներից վոչ մեկը չէր արել. հետեւաբար, նա տարբերութեան սահմանեց բուն իսկ կապիտալի մեջ, մի տարբերութեան, վորից վճռականորեն ի վիճակի չէին գլուխ հանելու վոչ Ռիկարդոսը, վոչ բուրժուական տնտեսագետները, սակայն վորը բանալի է ընձեռում ամենախճճված տնտեսական առեղծվածները լուծելու, ինչպէս այս ամենահամոզիչ կերպով ապացուցում է «Կապիտալի» II դիրքն ու մասնավորապէս III-ը...

(5) Այնուհետեւ նա հետազոտեց նույնիսկ հավելյալ աշխատանքը, յերեւման հանեց նրա յերկու ձևերը — բացարձակ ու հարաբերական հավելյալ արժեքը և ցույց տվեց, թե ինչպիսի

տարբեր, բայց յերկու դեպքում ել վճռական
գեր ե խաղացել այս արժեքը կապիտալիստա-
կան արտադրության պատմական զարգացման
մեջ:

(6). Հավելյալ արժեքի թեորիայի վրա հիմ-
նվելով՝ նա դուրս բերեց ու զարգացրեց աշխա-
տավարձի թեորիան, վոր առաջին բանային
(ռացիոնալ) թեորիան ե մեր ունեցածներէց ե

(7). առաջին անգամ նա եր, վոր տվեց
կապիտալիստական կուտակման պատմության
հիմնական գծերն ու

(8). նրա պատմական տեղեկեցներէ շարա-
դրանքը:

Իսկ Ռոդըրերտուսը՝ կարգաւորվ այս բոլորը՝
նա, ինչպես յուրաքանչյուր միտումավոր տըն-
տեսագետ, այստեղ տեսավ մի «հարձակում
հասարակության վրա»: Նա գտավ, վոր ինքն արդեն
ասել ե շատ ավելի կարճ, պարզ ու վորոշ, թե
վորտեղից ե առաջանում հավելյալ արժեքը ե,
վերջապես, գտավ, վոր այս բոլորն իրավացի ե
միայն «կապիտալի ժամանակից ձեւի» նկատ-
մամբ, այն կապիտալի, ինչպիսին գոյութիւն
ունի պատմության մեջ, բայց վոչ «կապիտալի
զարգացման» նկատմամբ, այսինքն վոչ այն ու-
տոպիստական մտապատկերի նկատմամբ, վոր
ունի պարոն Ռոդըրերտուսը կապիտալի մասին:
Կատարելապես նույն կերպ ծերունի Պրիստլէյը
մինչեւ յուր վերջին որերն համատարիմ եր
մնում ֆլոգիստոնին ե չեր ուզում մի խոսք լը-
սել թթվածնի մասին: Միայն Պրիստլէյն իրոք
վոր առաջինն եր նկարագրել թթվածինն, այն
ինչ Ռոդըրերտուսն յուր հավելյալ արժեքով
կամ, ավելի լավ ե ասել, յուր «ուներտալով» նո-

րից հայտնագործել եր մի ընդհանուր տեղի:
Իսկ Մարքսը, Լաուզեյի վարքագծի հակառակ,
շատ բարձր եր այն վիճակից, վոր պնդեր, թե
ինքն ե առաջին անգամ հայտնագործել հա-
վելյալ արժեքի գոյության իրողութիւնը:

ՖՐ. ԵՆԳԵԼՍ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՊԵՏԲ Ե ԿԱՐԴԱԼ «ԿԱՊԻՏԱԼ»
ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՈՒ ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐՆԵՐԸ

(Մի հասկած Ֆր. Ենգելսի՝ Վիկտոր Ս. Ղլերից ուղարկած ճամակից, վեր գրել է 1895 թվականի մարտի 16-ին Լոնդոնից):

Թանգագիրն՝ Վ. Ղլեր,

...Վորովհետև դու ծակում *) գտնվելով պատրաստվում ես «Կապիտալի» II ու III հատորների վրա քրտինք թափելու, ուստի ցանկանում եմ քեզ մի քանի ցուցումներ անել այդ աշխատանքի թեթևակայնությամբ:

Հատոր II, բաժին I. առաջին գլուխը կարդան հիմնովին և այն ժամանակ 2-րդ և 3-րդ գլուխներն հեշտությամբ կհաղթահարես: 4-րդ գլուխն, իբրև ամփոփում, նորից մեծ ուշադրությամբ և պահանջում. 5-ն ու 6-ը հեշտ են և քննության են առնում՝ յերկրորդական նյութեր, մանավանդ 6-ը:

Բաժին II. 7, 8 ու 9 գլուխները կարևոր են, հատկապես կարևոր է 10-ն ու 11-ը, նույնպես և 12, 13 և 14-ը: Ընդհանրապես 15, 16 ու 17 գլուխներն առաջին անգամ բավական և մի թեթև աչքի անցկացնել:

Բաժին III-ը ֆիզիոկրատների ժամանակից

*) Աղբյուրն այն միջոցին բանտարկված էր:

սկսած, առաջին անգամ ձեռնարկած ու գեղեցիկ իրապոքած մի փորձ է՝ պատկերացնելու ապրանքի ու փողի ամբողջ շրջապտույտը կապիտալիստական հասարակության մեջ. գեղեցիկ է այստեղ բովանդակությունը, սակայն ձեռնարկի սահմանները և, վորովհետև նախ՝ բաժինը թեմայի յերկու տարբեր մշակումներին միացման աղբյուրն է, մշակումներ, վորոնք տարբեր մեթոդների վրա յեն հիմնվում և յերկրորդ՝ № 2 մշակումը մինչև վերջ հասցրել եր Մարքսը հիվանդագիրն զրույթյան մեջ, յերբ ուղեղը տառապում էր հարածամ անքնությամբ: Այս նկատի ունենալով, յես յեթե քո տեղը լինեյի, այս բաժնի ուսումնասիրությունը կթողնեյի ամենից վերջը կասարելու, մինչևի ալն ժամանակը, յերբ սերսած, պրծած կլինեյի ամբողջ III հատորը:

Հետո գալիս է III հատորը:

Այստեղ I բաժնում կարևոր են 1-ից մինչև 4-րդ գլուխները, այն ինչ 5, 6 և 7 գլուխները շարադրանքի ընդհանուր կապի տեսակետից ավելի քիչ են կարևոր, այս պատճառով ել առաջին անգամ նրանց վրա շատ ժամանակ կորցնել չարժե:

Բաժին II. ՇԱՏ ԿԱՐԵՎՈՐ ԵՆ 8, 9 ու 10 գլուխները: Պետք է թեթևակի աչքի անցկացնել 11 ու 12 գլուխները:

Բաժին III. Ամեն ինչ (այս բաժնում) սկսած 13 գլխից ու 15-ով վերջացրած, ՇԱՏ ԿԱՐԵՎՈՐ Ե:

Բաժին IV. նույնպես կարևոր են բոլոր գլուխները (16—20), բայց հեշտ ել կարդացվում են:

Բաժին V. Խիստ եյական են 21-ից մինչև 27 գլուխները, ավելի քիչ եյական է 28 գլուխը: Եական է 29 գլուխը: 30, 31, 32 գլուխները քո նպատակները համար, ընդհանրապես ասած, եական չեն: Թղթադրամների ու հարակից խընդիրները պարզաբանության համար եական են 33 ու 34 գլուխները. մուրհակները միջազգային կուրսի խնդիրը լուսաբանելու համար եական է 35 գլուխը, քեզ աս հետաքրքրական է 36 գլուխը, վորն է հեշտ է կարգացվում:

Բաժին VII. շատ լավ է: Դժգոհաբար, շարադրանքի միայն կմախքն է ուրվագծած, այն էլ հարածամ անքնության սաստիկ հետքերով:

Յեթե դու այս ցուցումներին հետևելով հիմնովին յուրացնես եականն ու առաջին անգամ համեմատաբար թուցիկ կարգաւ պակաս կարևորը (ամենից լավ կլինի, յեթե նախորոք նորից կարգաւ I հատորի ամենից եական գլուխները), այն ժամանակ պարզ գաղափար կկազմես աշխատության մասին ամբողջությամբ առած, վորից հետո քեզ հեշտ կլինի կրկնելով սերտել այն տեղերը, վոր ժամանակավորապես մի կողմ եիր թողել:

Սրտագին բարև: Քո Ֆ. Ե:

«ԿԱՊԻՏԱԼԻ» ՅԵՐԵՔ ՀԱՏՈՐԻ ԲՈՎԱՆ-ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բաժինների վերնագրերով.

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐ

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՑԵՍՍԸ.

(Ա. հատորի առաջին հրատարակությունը լույս է բնծայել 1662 Կ. Մաբսը 1867 թվականին):

- I. Ապրանքն ու փողը:
- II. Փողի՝ կապիտալ զառնալը:
- III. Բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրությունը:
- IV. Հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը:
- V. Բացարձակ ու հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը:
- VI. Աշխատավարձը:
- VII. Կապիտալի կուտակման պրոցեսը:

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՑԵՍՍԸ.

(Բ. հատորը խմբագրել յեվ լույս է բնծայել Ժ. Ե. Ե. Կ. Մ. 1895 թվականին):

- I. Կապիտալի ձեվափոխություններն ու սրանց շրջապատւյալը:
- II. Կապիտալի պտույտը:

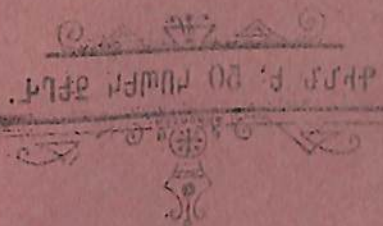
III. Ամբողջ հասարակական կապիտալի
վերադարձումը թյունն ու շրջանառու-
թյունը:

ՅԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՑԵՍՍԸ
ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅԱՄԲ ԱՌԱՄՑ.

(Գ. Խատուրե խմբագրել յեվ լույս է բնծայել դարձյալ
Է. Ենգելսը 1894 թվականին):

- I. Հավելյալ արժեքի՝ վաստակ դառնալն
ու հավելյալ արժեքի նորմայի՝ վաս-
տակի նորմա դառնալը:
- II. Վաստակի՝ ժիջին վաստակ դա նալը:
- III. Վաստակի նորմայի անկման տեսչեն-
ցի որենքը:
- IV. Ապրանքային կապիտալի ու զրամա-
կան կապիտալի՝ ապրանքառեվտրա-
յին ու զրամառեվտրային կա Վ
տալ դառնալը (առեվտրականի կա Վ
տալը):
- V. Վաստակի տրոհումը առկուսի ու ձի
նարկողի հասույթի: Տոկոսաբեր Վ
պիտալը:
- VI. Ավելադիր վաստակի՝ հողային ռենտ
դառնալը:
- VII. Հասույթները:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0181406

ԳԻՆՆ Ե՛ 50 ԿՈՊԵԿ ԶԵՐԿ.